

Ujváry Gábor

KÉT DUDÁS EGY CSÁRDÁBAN

Hóman Bálint és Gerevich Tibor
barátságának első évei¹

Valaha mindketten ünnevelt nagyságok voltak. A két világháború közötti Magyarországon a kulturális és a művészetpolitika, illetve a kulturális külpolitika aktív alakítói, sőt irányítói. Kiváló tudósok, rátermett és vérbeli tudományszervezők. A harmincas évek közepéig a konzervatív reform szellemében gondolkodó és cselekvő, a tudományos közéletben tevékeny szerepet játszó nemzedéktársak. (A Gerevich Tibornál fiatalabb Hóman Bálint majd csak a harmincas évek végén, fokozatosan vált a jobboldalon belül is mind inkább jobb fele hajló – szélsőjobboldalivá mégsem váló – politikussá.)

Gerevich és Hóman 1918-ban és 1919-ben, majd 1944–1945-ben Magyarország 20. századi sorsát döntően befolyásoló, saját eszmerendszerüket is részben módosító rendszerváltásokat élt át. A mindent felforgató, többszöri átalakulásból 1918–1919-ben még győztesen kerültek ki. Így váltak az ellenforradalmi rendszer huszonnégy esztendejének meghatározó személyiségeivé. Mivel nézeteikhez – még ha néha csalódniuk is kellett bennük – 1944–1945-ben is következetesen ragaszkodtak, nem meglepő, hogy az ekkor bekövetkezett újabb fordulatokhoz már képtelenek voltak alkalmazkodni és igazodni. Ha akarták, akkor sem tehették volna, hiszen egy véresen letűnt, a II. világháborút ismét a vesztesek oldalán végigharcoló rendszer neves és megbecsült képviselőinek számítottak. Még akkor is, ha Gerevich Tibor németellenessége közismert volt – mint ahogy Hóman németbarátsága is. Ám Hóman ennek ellenére is – egyedülként az akkor szabadlábbon lévő politikusok és tudósok közül – nyíltan ellenezte a német megszállást, különösen annak következetes végrehajtását és semmivel sem igazolható durvaságát.

¹ Bármily csábító lenne kettejük kapcsolatának teljes áttekintése, a források viszonylagos gazdagsága és a terjedelmi korlátok miatt e tanulmányban csak kettejük indíttatásának hasonlóságára, barátságának kialakulására és 1920-as évekbeli bemutatására vállalkozom, Hóman Bálint miniszterségének kezdetéig. Elsősorban olyan dokumentumok bevonásával, összefüggések ismertetésével, amelyek kevésbé ismertek – és nem tudói teljesítményükre vonatkoznak. Bár a harmincas évekbeli tevékenységükkel magam is többet foglalkoztam, mint az 1932 előttivel, mégsem ezt részletezem, hiszen ez az időszak Gerevich és Hóman esetében is a szakirodalomban sokkal feldolgozottabbnak tekinthető, mint az azt megelőző. A későbbiekben persze ezzel is kiegészítem írásomat.

Bár 1945 után a politikai baloldal, mindenekelőtt a kommunisták Gerevich Tibort is veszélyes ellenségként tartották számon, 1954-ben bekövetkezett elhunytáig mégis megtarthatta katedráját. Hóman Bálintnak ennél sokkal keserűbb sors jutott: 1946-tól sínylődött háborús bűnösként. Megváltásként érhetette őt 1951-ben a váci fegyházban a halál.

Pályájuk sokszor találkozott, szinte párhuzamosan ívelt fölfelé, majd zuhant 1945 után a mélybe – illetve Gerevich esetében: fokozatosan csökkent korábbi, az egész szakmát meghatározó befolyása. Sok mindenben ugyan nem egyezett a véleményük, mégis egymást támogató barátok maradtak. Számos közös tervet valósítottak meg, melyekben a szereposztás többnyire azonos volt: Hóman kultuszminiszterként segítette Gerevich elképzeléseinek a gyakorlatba történő átültetését.

Az 1950-es években kényszerű feledésbe merült nevük és életművük. Bár Gerevich újraértékelése már a hetvenes években megtörtént, Hóman Bálintnak még hosszú ideig kellett várnia erre: őt a magyar historiográfia csak a kilencvenes évektől kezdi újra fölfedezni. Gerevich rendkívüli hatásáról és szakmai nagyságáról – mindenekelőtt pedig tudományszervezői tevékenységének kézzelfogható eredményeiről – ma már nem folyik érdemi vita a művészettörténészek között. Ha sokan ellentmondásosnak tartják is személyiségét, mégis elismerik munkásságát, sőt egyre többen foglalkoznak életművének értékelésével. Vele szemben Hómanról mindmáig megoszlik a történészek véleménye. Vannak, akik még ma is „fasiszta kultúrhóhérként”, sátáni személyiségként tekintenek rá, teljesen megfélemezve historikusként elért rendkívüli érdemeiről. Mások – köztük jómagam is – kultúrpolitikájának korszerűségére, a történettudomány hazai fejlődésében betöltött pozitív szerepére mutatnak rá. Arra is emlékeztetve, hogy 1938-tól, a szakpolitikából a nagypolitikába is mind inkább belekeveredve nehezen védhető döntésekhez adta a nevét.

I.

Három év eltéréssel születtek: Gerevich 1882-ben, Hóman 1885-ben. Hasonló társadalmi közegből, a felső-középosztályból indultak. Akkoriban vilámgyorsan fejlődő városokban nőttek föl: Gerevich – bár Máramaroszigeten látta meg a napvilágot – Kassán járt iskolába és gimnáziumba, Hóman pedig az európai metropolisszá váló Budapesten gyerekeskedett. Édesapjaik megbecsült polgárként, tanáremberként futottak be – akkoriban bizony sokak irigyelte – karriert. Gerevich Emil (1854–1902) a máramaroszigeti felsőbb leányiskolában tanított, 1885-től a besztercebányai felsőbb leányiskola, 1891-től pedig a kassai állami főreáliskola igazgatója. Hóman Ottó (1843–1903) kiváló klasszika-filológus, kolozsvári egyetemi tanár. Fia születésének esztendejétől,

1885-től a Budapest vidéki tankerület főigazgatója, 1890-től a Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság alelnöke és az Országos Közoktatási Tanács tagja. 1897-től a középiskolai ügyosztály vezetőjeként miniszteri tanácsos a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. Felesége révén rokonságban áll a Darányi famíliával. Hóman Ottó halála után Darányi Ignác (1849–1927), a korszak nagyhatalmú, a magyar mezőgazdaságot modernizáló és megújító minisztere (1895 és 1903, majd 1906 és 1910 között) a már egyetemista unokaöcs, Bálint atyai támogatója. Darányi testvérének, Bélának a fia, Darányi Kálmán (1886–1939) pedig nemcsak unokatestvére, hanem egyben egyik legjobb barátja is Bálintnak. 1936 és 1938 közötti miniszterelnöksége idején Hóman nemcsak vallás- és közoktatásügyi minisztere, de egyben bizalmas tanácsadója is volt.

Gerevich és Hóman is olyan családokban szocializálódtak tehát, amelyek saját sorsukon és felemelkedésükön keresztül – de nyilván tágabb környezetük fejlődését is látva – bizalommal és lelkesedéssel tekintettek a jövőbe. Hittek az általuk is képviselt állam fokozatos szakszerűsödésében, Magyarország haladásában, európai középhatalmi státuszának állandóságában, a kultúra nemzetépítő és -megtartó szerepében. Mindez a korabeli magyar értelmiségiekre is általában jellemző volt. Gerevich és Hóman későbbi terveit, az általuk fontosnak tartott ügyek iránti odaadásukat és elkötelezettségüket látva nyilvánvaló, hogy a gyermekként tapasztalt légkör komoly hatást gyakorolt rájuk. Hóman feljegyzései között fennmaradtak az első emlékeit megőrzítő sorok. Ezek még igazi idilli állapotot, a szebb jövőben reménykedő középosztály gondolatait tükrözik. Nagyanyja csokoládéja, a kiságya, az első darázscsípés, egy papagáj látványa, a betűvetés tanulása, a villanyvilágítás csodája, színházi benyomások, a vasútépítési láz, felvidéki, balatoni és stájerországi utazások, olyan, az egész társadalmat megmozgató események, mint Andrássy Gyula, Baross Gábor és Kossuth Lajos temetése vagy a Ferenc József magyar királlyá koronázásának 25. évfordulójára szervezett ünnepségek, majd a millenniumi kiállítás és az ehhez kapcsolódó felvonulások voltak a legfontosabb élményei 1896-ig, egy önmagában bízó ország színpompás ezredéves ünnepségsorozatának megrendezéséig.² Szinte bizonyos, hogy Gerevichnek is hasonló tapasztalatai lehettek. Akárcsak a nála jó másfél év-tizeddel fiatalabb – szintén Kassáról és felső-középosztálybéli háttérrel induló – Márai Sándornak, aki rendkívül szemléletesen örököltette meg az *Egy polgár vallomásaiban* az 1900-as évek eleji kassai, saját köreikben derűlátó hangulatot.

² Hóman Bálint rendkívül gazdag irathagyatékában több késői – valószínűleg harmincas évekbeli – vázlatszerű feljegyzés is maradt gyermekkori emlékeiről: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban OSZKK) Fond 15/2., illetve 15/20.

Neveltetésük is ebben a viszonylag védett, a társadalom többségétől tulajdonképpen elzárt légkörben zajlott. Az értelmiségi elitből jöttek, ennek megfelelő képzést kaptak. Ez időben már a gimnáziumba kerülés is az elithez tartozást jelentette. 1910-ben a nyolc középiskolai osztályt elvégzettek aránya a lakosságon belül 2,3% férfi, 0,4% nő, összesítve 1,4%, az érettségizettek száma – pedig itt is észlelhető a rohamos fejlődés – 1890-ben 2173, 1917-ben 6009 fő volt, a több mint 18 millió lakosságú országban.³ Mai szemmel nézve mindez nevetségesen szerénynek tűnik, mégis, mindenképpen pozitív következményként a keveseknek hozzáférhető középfokú oktatás nemzetközi összehasonlításban mérve is rendkívül színvonalas volt.

Gerevich kassai tanulmányairól keveset tudunk⁴ – az utóbbi időben a róla szóló, elsősorban az Enigma című művészetelméleti folyóiratban sorra megjelent színvonalas írások és dokumentumközlések csak a már érett művészet-történésszel foglalkoznak⁵ –, Hóman budapesti gimnazista éveiről viszont annál többet.⁶ Ő a mai Madách Imre Gimnázium jogelődjében, a VII. kerületi m. kir. állami főgimnáziumban, a „Barcsay”-ban diákoskodott. Ha az 1872-től működő „mintagimnáziumot”, azaz a különleges státuszú egyetemi középiskolai tanárképzőt – a mai „Trefortot” – nem számítjuk, akkor ez az 1881 májusában alakult intézmény volt a főváros elsőszámú állami gimnáziuma. Kiváló, tudós oktatói voltak, közülük számosan egyetemi magántanári címet is szereztek.⁷ Hóman kedves tanára volt a neves történész, Angyal

³ LAKY Dezső, *Adalékok Magyarország kulturális viszonyainak újabbkori fejlődéséhez = A magyar tudománypolitika alapvetése*, szerk. MAGYARY Zoltán, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927, 31, 35.

⁴ Hogy Kassán járt középiskolába, az a budapesti tudományegyetemen vezetett professzori életrajzokból is kiderül: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára (a továbbiakban: ELTE Lt.) 8/m, 35.

⁵ SZAKÁCS Béla Zsolt, *Gerevich Tibor (1882–1954) = „Emberek és nem frakkok”. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai*, I., Enigma 47. (2006), 179–204. A Zádor Annával folytatott beszélgetésekben is sok szó esik Gerevichről, ezek négy számban jelentek meg: Enigma 54–55. és 57. (2008), illetve 58. (2009). Szintén jórészt vele foglalkozik: *Római iskola*, Enigma 59. (2009) és már címében is jelezve: *Gerevich Tibor*, Enigma 60. (2009). Lásd még UJVÁRY GÁBOR, *Egy tudós kultúrpolitikus kalandjai Rómában és a magyar hivatalokban = A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*, Ráció, Budapest, 2010, 314–347.

⁶ Hóman Bálintról számos tanulmány jelent meg az utóbbi években. Glatz Ferenc behatóan foglalkozott munkásságával, Ladányi Andor, Romsics Ignác, Gergely Jenő, Farkas Gábor ugyancsak többször írtak róla. – Hóman népbíróági peréről, ezzel kapcsolatosan általában politikai tevékenységéről kiváló összefoglalás HORVÁTH László Béla, *Hóman Bálint utolsó évei (1945–1951)*, Sic Itur ad Astra 1993/3–4., 120–229. Legutóbb Gergely Jenő Hóman-portréja látott napvilágot: GERGELY Jenő, *Hóman Bálint = GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos – PÖLÖSKEI Ferenc, Századformáló magyarok (Arcképek a XX. századból)*, Gesta, Budapest, 2002, 121–128. Lásd még UJVÁRY, *A harmincharmadik nemzedék (A politikus Hóman Bálint; A végtelenben újra találkoznak és a Baráttól ellenség? Angyal Dávid és Hóman Bálint kapcsolatáról című tanulmányok)*, 59–97, 351–379, 380–412.

⁷ *Százéves a Madách Imre Gimnázium 1881–1981*, közread. VÉGHÉLYI József, szerk. MURAKÖZY Gyula – GÉMES Attila – BORSOS Zsuzsa, Madách Imre Gimnázium, Budapest, 1981, 11–18. Hóman történetírói munkásságának mindmáig legteljesebb méltatása: TÓTH László, *Hóman Bálint a történetíró*, klny. a Pannonia 1938–39. évfolyamából, Dunántúl Nyomda, Pécs, 1939.

Dávid – vele később is szoros, a harmincas évek végéig baráti kapcsolatban állt. Osztálytársai között találhatjuk Benedek Marcell irodalomtörténészt (1885–1969), Galamb Sándor dramaturgot, rendezőt, drámatörténészt (1886–1962), Jaschik Álmos grafikust, díszlettervezőt (1885–1950), Bacher(-Bodrogh) Pált, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület későbbi ügyvezető elnökét (1885 vagy 1886–1950) és Auer Pál ügyvédet, politikust (a II. világháború utáni koalíciós időkben Magyarország párizsi követét [1885–1978]) is.⁸

A Barcsay felekezeti összetétele az izraelita fiatalok számának állandó növekedését és abszolút többségét mutatta (1895: 54,9%; 1900: 62,3%; 1905: 63,6%).⁹ Azt gondolhatnánk, hogy e tény Hóman későbbi szelektív antiszemitizmusára – ugyanakkor számos zsidóval ápolt jó kapcsolatára – döntő befolyással bírt. Ezzel szemben Hóman hagyatéka, egy-egy írása, valamint Benedek Marcell és Angyal Dávid emlékezései arról győznek meg, hogy Hóman Bálint jó viszonyban volt társaival, aktívan részt vett az osztály életében, egyik oszlopos tagja volt az önképzőkörnek. A főgimnáziumot elvégezve 1903-ban „találkozási szerződést” kötöttek az 57 fős osztály diákjai. Ebben mindenki aláírásával vállalt kötelezettséget arra – és ez Hóman központi szerepét jelzi –, hogy „címváltozásukat Hóman Bálint, Tavi Lajos és Walter Károly osztálytársukkal tudatják, baráti összejöveteleket tartanak volt tanáraikkal évente május utolsó szombatján az alsó Margitszigeti vendéglőben, öt évente ugyanakkor és ugyanott általános osztálytalálkozó lesz”.¹⁰ Az sem meglepő ezek után, hogy 1946-ban, Hóman Bálint népbíróvási perében az egyik mentőtanú éppen egykori barcsays társa, Bacher-Bodrogh Pál volt, aki Hóman antiszemitizmusa és 1944–1945 minden borzalma ellenére is kiállt mellette.¹¹

Gerevich Tibor és Hóman Bálint nagyjából egy időben jártak a budapesti tudományegyetem bölcsészkarára. Gerevich művészettörténet–olasz, Hóman pedig történelem–latin szakos hallgató volt. Gerevich az Eötvös Collegium máig is sokat emlegetett „nagy évfolyamának” tagjaként 1900-tól, Szekfű Gyula (1883–1955), Kodály Zoltán (1882–1967), Szabó Dezső (1879–1945)

⁸ Az osztály életéről: BENEDEK Marcell, *Naplómat olvasom*, Szépirodalmi, Budapest, 1965, 27–30, 64, 86–87, 102. Lásd még ANGYAL Dávid, *Emlékezések*, bev. PÉTER László, s. a. r., jegyz. CZIGÁNY Lóránt, Szepsi Csombor Kör, London, 1971, 99–103.

⁹ VÉGHÉLYI, I. m., 15.

¹⁰ OSZKK Fond 15/22. Lásd még *Százéves a Madách Imre Gimnázium...; HÓMAN Bálint, Angyal Dávid (1926) = Uő., Történetírás és forráskritika*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938, 534–537.

¹¹ A peranyag – a Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárán kívül – Budapest Főváros Levéltárában is megtalálható: BFL XXV. 1/a. Budapesti Népbíróság iratai, Büntetőperes iratok, Nb. 864/1946. sz. alatt (a továbbiakban: BFL, Hóman-per). Rendelkezésemre bocsátásában külön köszönöm Sarusi Kiss Béla segítségét. Lásd még HORVÁTH, I. m.; UJVÁRY Gábor, *Hóman Bálint népbíróvási pere*, Rubicon 2011/7., 52–59.

és Zemplén Géza (1883–1956) társaságában,¹² Hóman pedig 1903-tól. Mivel ő budapesti volt, nem lehetett kollégista, ám egy másik „elitintézménynek” – édesapja kapcsolatai révén – mégiscsak munkatársa lett. Már elsőéves korától a nagy múltú és előkelő Egyetemi Könyvtárban – amely ekkoriban még a nemzeti könyvtár szerepét is betöltötte – dolgozott fizetés nélküli díjnokként.¹³

Gerevich egész további életét meghatározták kollégiumbéli esztendei. Nemcsak „latin” érdeklődése okán (kezdetben, a Collegium szellemiségének megfelelően a francia művészet iránt is erősen vonzódott,¹⁴ hogy aztán végleg az olasszal kösse össze sorsát), hanem egész kapcsolatrendszere, baráti társasága szempontjából is. Sokakhoz – a kollégistatárs Laczkó Gézához (1884–1953), később Sötér Istvánhoz (1913–1988) vagy Szász Imréhez (1927–2003) – hasonlóan ő is önálló kötetben szándékozott megírni kollégiumi emlékeit. Visszaemlékezéseiből csak töredékek maradtak, így a Bartoniek Gézára (1854–1930) vonatkozó – de rá és a kollégisták többségére is érvényes – sorok: „a kollégiumot tágabb családjának tekintette”.¹⁵ A két világháború közötti időszakban ugyanis a rendkívül összetartó, egymást mindig segítő volt kollégisták döntő szerepet játszottak a magyar tudományos és művészeti életben, sőt annak irányításában is. Sokak szerint elkülönülő kasztként viselkedtek,¹⁶ amit Gerevich 1933-ban talán legjobb barátjához, Szekfű Gyulához írt levele is igazol. A Pázmány Péter Tudományegyetem (a mai ELTE jogelődje) egyik kari tanácsulése kapcsán jegyezte meg Gerevich: „Az üléstermet átcsoportosították, a dékáni asztal most a bejárattal szemben van, s több kisebb asztalnál ülünk. Szemben van csak egy hosszabb asztal s kollégisták ennek végén tömörültünk, természetesen a Te helyedet is fenntartva. Gombocz úr itt az elől-ülő. Érdekesen alakult ki, minden külön és hivatalos ültetés nélkül, a vonzás és taszítás törvényei szerint, az egyes csoportok stratégiai elhelyezkedése. Oly tökéletes, hogy a szellemi hadtörténetben bizonyára tanítani fogják.”¹⁷

¹² KOSÁRY Domokos, *Az Eötvös Collegium történetéből, az első évtizedek: 1895–1927 = Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*, szerk. NAGY József Zsigmond – SZIJÁRTÓ István, Eötvös Kollégium, Budapest, 1989, 9–40; *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*, szerk. KÓSA László, GIFT Kft., Budapest, 1995.

¹³ TÓTH András – VÉRTESY Miklós, *A Budapesti Egyetemi Könyvtár története (1561–1944)*, Egyetemi Könyvtár, Budapest, 1982, 347; HÓMAN Bálint, *Művelődéspolitikai*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938, 414–415. Lásd még e kötetben Szögi László tanulmányát: 77–81.

¹⁴ DERCSENYI Dezső, *Gerevich Tibor (1882–1954)*, Életünk 1980/12., 1088.

¹⁵ GEREVICH Tibor *Az Eötvös Collegiumról*, közread. MARKÓJA Csilla – BARDOLY István, Enigma 60. (2009), 53.

¹⁶ Erre utal többek között egy külső megfigyelő, Thienemann Tivadar. Collegiummal kapcsolatos megjegyzései a kötet számos helyén olvashatók: THIENEMANN Tivadar, *Az utókor címére. Életrajzi feljegyzések*, s. a. r. KONCZ Lajos, Pro Pannonia, Pécs, 2010.

¹⁷ Gerevich Tibor Szekfű Gyulának, Budapest, 1933. okt. 10., Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár Kézírtára (a továbbiakban: EKK) Ms 628.

Gerevich a Collegiumot érintő minden fontosabb kérdésben – Horváth János (1878–1961), Kodály Zoltán, Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc (1885–1957) és testvére, Eckhardt Sándor (1890–1969), Pais Dezső (1886–1953), Ligeti Lajos (1902–1987), Kniezsa István (1898–1965) és mások mellett – hallatta a hangját. Meghívták például arra az összejövetelre is, amikor Hóman hivatali utóda, Szinyei Merse Jenő (1888–1957) kultuszminiszter 1943 októberében meglátogatta az intézményt. Szabó Miklós ekkor mondott köszöntő beszédében – Gerevich álláspontjának is megfelelően – hangsúlyozta: „Kevés pontja van a magyar közéletnek, ahol a befolyástól mentes függetlenség és szabadság oly zavartalanul érvényesülhetne, mint nálunk.”¹⁸

Gerevich kollégisták közötti tekintélyét bizonyítja, hogy 1945-től 1949-ig az Eötvös Collegium Volt Tagjai Szövetségének az elnöki tisztét is betöltötte – egy olyan időszakban, amikor a Collegium korábbi szerepe erősen háttérbe szorult. A magyar kultúr- és tudománypolitikát mindinkább meghatározó kommunista párt ugyanis polgári csökevénynek minősítette a két világháború között szinte mindenki számára követendőnek tekintett, a kollégiumi nevelést jellemző értékeket. (S ekközben persze Gerevich tudóskénti megítélése is mind negatívabbá vált.)

Gerevich mellett azonban Hóman is sok szállal kapcsolódott a Collegium-hoz. Bár maga nem volt tagja az elitképző intézménynek, jó néhány barátja itt végzett, és 1941-ben, Teleki Pál öngyilkossága után őt kérték föl a Collegium kurátorának. Hóman elfogadta ugyan a jelölést, ám a kuratóriumi tisztség mégis betöltetlen maradt.¹⁹

Míg Hóman az egyetem elvégzése után – fokozatosan emelkedve a hivatali ranglétrán – tovább dolgozott az Egyetemi Könyvtárban, addig Gerevich külföldi tanulmányutakon szélesítette látókörét. A világ akkori legkiválóbb egyetemére, a berlini univerzitás bölcsészkarára 1904. november 15-én iratkozott be. (Akárcsak vele nagyjából egy időben Octavian Goga [1881–1938], Hatvany-Deutsch – később Hatvany – Lajos [1880–1961] vagy Tomcsányi Vilmos Pál [1880–1959].²⁰) Nem tudjuk pontosan, meddig járt az itteni kurzusokra (valószínűleg két szemesztert végzett, de kijelentkezésének időpontja ismeretlen),²¹ az azonban bizonyos, hogy maradandó hatást nem gyakoroltak rá az itteni professzorok. Egész további pályája során gyanakvással figyelte a né-

¹⁸ Idézi MARKÓ Veronika, *Szabó Miklós (1884. május 23. – 1960. március 15.) = Tudós tanárok az Eötvös Collegiumban*, szerk. SEPSI Enikő – TÓTH Károly, Ráció, Budapest, 2009, 23.

¹⁹ *Uo.*

²⁰ SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*, ELTE Levéltára, Budapest, 2001, 146.

²¹ Bizonyosan eltöltött itt legalább egy szemesztert, hiszen az általa megadott adatok alapján Budapesten és Berlinben végezte az egyetemet (ELTE Lt. 8/m, 35), egy 1915-ös életrajzában pedig arról ír, hogy két féléven át tartózkodott a berlini egyetemen (lásd a 25. jegyzetet).

met művészeti irányzatokat, és többnyire tagadta – vagy legalábbis lesajnálta – a magyar képző- és iparművészetet, illetve építészetet ért német inspirációkat. Annál inkább megragadta őt az olasz művészet, amelynek alaposabb megismerésére – valószínűleg az 1905 és 1907 közötti – bolognai tanulmányútja adott alkalmat. Itteni tapasztalatai nyomán élete végéig erősen kötődött Olaszországhoz – ráadásul kiváló, a későbbiekben is jól kamatozó kapcsolatokra tett szert. Itt kötött életre szóló barátságot a nagyhatalmú, később államtitkári rangban dolgozó tudóssal, Arduino Colasantival (1877–1935), a Direzione Generale per le Antichità e Belle Arti osztályfőnökével, aki egyben az olasz közoktatási minisztérium hivatalos művészettörténeti folyóiratának, a *Bellettino d'Arté*nek is szerkesztője volt. (Gerevich 1912-ben vele közösen írt tanulmányt a Pálffy-gyűjtemény itáliai képeiről a *Rassegna d'Arté*-ben, ahol már 1906-tól megjelentek írásai.²²)

Kettejük élete tehát az egyetem elvégzéséig nem találkozott. Elképzelhető, hogy – miután az 1903/1904. tanévet együtt töltötték a budapesti tudományegyetem bölcsészkarán – már ekkoriban megismerkedtek egymással. Nyilvánvaló azonban, hogy azonos társadalmi közegből érkezvén sok szempontból egymáshoz hasonló benyomásaik voltak a korabeli Magyarországról. Ők is osztozhattak abban a töretlen fejlődésben hívó optimizmusban, amely a korabeli magyar szakértelmiséget jellemezte – s többnyire azon keveseket is, akik korosztályukból bekerülhettek a magyar felsőoktatás hallgatóinak sorába. Gimnáziumi és egyetemi tapasztalataik, itteni kapcsolataik további pályájukat is döntően befolyásolták. S talán nem véletlen, hogy – édesapjaikhoz hasonlóan – ők is állami szolgálatba kerültek, és maradtak egész pályájuk folyamán (pontosabban Hóman csak 1945-ig).

II.

Gerevich életének több homályos pontja is van, különösen az egyetem elvégzése utáni, 1904 és 1908 közötti időszakban. A különböző, részben maga írta önéletrajzok és a hivatalos adatok között többször bukkanunk ellentmondásokra.²³ Szakács Béla Zsolt kiváló tanulmánya szerint 1904 és 1908 között volt Bolognában és Olaszországban,²⁴ 1915-ös, illetve 1928-as önéletrajzai szerint

²² GENTHON István, *Gerevich Tibor (1882–1954)*, Művészettörténeti Értesítő 1955/1., 123–124.

²³ Vö. az *Új magyar életrajzi lexikon*, II., főszerk. MARKÓ László, Magyar Könyvklub, Budapest, 2001 és a *Magyar múzeumi archépcsarnok*, főszerk. BOBÓ Sándor – VIGA Gyula, Pulszky Társaság – Tarsoly, Budapest, 2002 „Gerevich Tibor”; illetve a *Magyar Katolikus Lexikon*, VI., főszerk. DIÓS István, Szent István Társulat, Budapest, 2001 „Keresztény Múzeum” és „Esztergom” szócikkeit, illetve az 5. jegyzetben megadott munkák adatait.

²⁴ SZAKÁCS, *I. m.*, 182–184. (Szakács aztán maga is ellentmond ennek, mikor a Gerevich pályaképéről írt lexikoncikk-szerű összefoglalóban azt írja: „1904–1906 közt külföldön, főleg Bolognában folytatott művészettörténeti tanulmányokat.” *Uo.*, 201.)

viszont: „A következő két esztendőben [1904–1906] állami stipendiummal külföldön tartózkodott, két félét a berlini egyetemen töltött. Szabadidejében bejárta a német, francia, belga és holland műgyűjteményeket, a második esztendőt Olaszországban töltötte műtörténeti kutatásokkal múzeumokban és levéltárakban. 1907-ben és 1908-ban a minisztériumtól újabb két ízben két-két hónapi útra szóló szakstipendiumot kapott, s ezután sikerült neki 1908-ban a N. Múzeum Könyvtárában alkalmazást kapni.”²⁵ „Egyetemi tanulmányait a budapesti és a berlini egyetemen végezte. Majd hosszabb tanulmányúton volt Német-, Francia- és Olaszországban, Belgiumban és Hollandiában. 1907-ben a Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatába lépett.”²⁶ Bolognai és olaszországi tartózkodásáról bizonyosan közelebb járnak az igazsághoz az utóbb idézett források, mint Szakács állítása, ám az is egyértelmű, hogy az 1928-as szöveg utolsó állítása téves. Ugyanis nemcsak az 1915-ös curriculum vitae, de minden más adatunk, és a hivatalos iratok is arról tanúskodnak, hogy 1908-ban lépett a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselői közé.²⁷ (A múltat kutató történész ilyenkor bizonytalanodik el, melyik kútfőt tekintheti hitelesebbnek, hogyan tegyen valamiféle rendet az egymásnak ellentmondó adatok között. Még Gerevich Tibor esetében is gondot jelent ez, pedig az ő pályájáról jó felolgozások, gazdag, levéltári forrásokra is támaszkodó szakirodalom áll rendelkezésünkre.)

Kétségtelen azonban, hogy a következő években párhuzamosan ívelt föl Gerevich és Hóman pályája. Mivel mindketten ígéretes tehetségnek számítottak, a tág értelemben vett történettudománnyal foglalkoztak és országos hatáskörű, budapesti közgyűjteményekben dolgoztak – meglehetősen szűk volt akkoriban a kevés alkalmazottal működő könyvtárosi, muzeológusi és könyvtári szakma –, személyesen is ismerniük kellett egymást. Gerevich 1904-ben, 22 évesen, Hóman pedig 1908-ban, 23 évesen doktorált.²⁸ Gerevich 1908 áprilisától Magyar Nemzeti Múzeum-i segédőr az akkor még a múzeumhoz tartozó Széchényi Könyvtárban – amelynek 1922 végén Hóman lesz az igazgatója –, 1911-től a Régiségtár őre. Hóman – aki 1903 júniusától,

²⁵ Idézi MARKÓJA Csilla, *Gerevich Tibor görbe tükrökben*, Enigma 60. (2009), 30.

²⁶ Gerevich 1928-ban írott curriculum vitaeje: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 726 – 1928–1010.

²⁷ Például ELTE Lt. 8/m, 35 általában pontosnak tekinthető („munkakönyvként” is szolgáló) adatai szerint „1908. április 1-jén fogadalmat tett szakdíjnok (szakgyakornok)” volt, „(Szakgyakornok) szakdíjnok 1908. ápr. 1. – 1911. jan. 18. között. Nemz. Múzeumi segédőr 1911. I. 19. – 1916. VIII. 21-ig. IX. f. [izetési]. o[sztály].; M. N. M. Őr 1916. VIII. 21. VIII. f. o. 1919. I. 1-ig; Igazgatóőr VII. f. o. 1919. I. 1. – 1923. II. 8. – VI. f. o.-ban 1923. II. 9. 1923. X. 23-ig. Római M. Tört. Int. igazgató VI. f. o. 1923. X. 13-tól.” Egyetemi tanári kinevezése 1924. november 28-án történt.

²⁸ GEREVICH Tibor, *Az arányosság elméletének és gyakorlati alkalmazásának története a művészetben*, Athae-naeum 13. (1904), 38–63, 318–354; HÓMAN Bálint, *A magyar városok az Árpádok korában*, Franklin, Budapest, 1908. (Lásd még ELTE Lt. 1/f. 8. kötet, 1908. június 29.)

egyetemi tanulmányai mellett „fizetés nélküli kisegítő könyvtárist” – 1909 februárjától könyvtárist az Egyetemi Könyvtárban. Ezután fokozatosan emelkednek a hivatali ranglétrán.²⁹ Gerevich 1915–1916-ban a hosszú ideje csak vegetáló esztergomi Keresztény Múzeum anyagát rendezi újra, 1917 novemberében pedig már annak igazgatójává nevezi ki Csernoch János (1852–1927), Magyarország hercegprímása.³⁰ Ezt követően – bár görög katolikusként született³¹ – már nemcsak hívőként, de szakemberként is szoros kapcsolatok fűzik a római katolikus egyházhoz,³² melynek művészeti kérdésekben fő világi tanácsadójává válik. Hóman pedig 1915-től tudományegyetemi könyvtárőr, ezzel pedig a második ember – ma igazgatóhelyettesnek mondanánk – az Egyetemi Könyvtárban, de többek szerint a tízes évek végén Ferenczi Zoltán (1857–1927) igazgató helyett a valóságban már ő irányította az intézményt.³³ Emellett a tudományos pályán is szépen haladnak előre: Gerevich 1911-ben olasz művészettörténetből, Hóman 1917-ben középkori magyar történelemből habilitál, s így válnak a budapesti tudományegyetem magántanáraivá.³⁴

III.

Mint oly sok magyar értelmiségi esetében, a két forradalom és Trianon Gerevich és Hóman gondolkodásában is fordulópontot jelentett. Konzervatív-nemzeti liberális indíttatásúkból következően az őszirózsás forradalmat még – ha nem is túl lelkesen, de – üdvözölték, az új rendszert elfogadták. A tanácsköztársaság intézkedéseitől és terrorjától viszont már viszolyogtak. Nem pusztán a marxizmussal álltak szemben, nem csak antibolsevizmusuk miatt irtóztak a proletárdiktatúrától. Irritálta őket a tanácsköztársaság vezetőinek túlnyomórészt zsidó származása, a számukra legfontosabb nemzeti ügyek és a magyar múlt iránti érzéketlensége, mindent felforgatni akarása. Bánította őket – a Budapesten élő Hómant persze sokkal inkább, mint a tanácsköztársaság idején jórészt Bécsben időző Gerevichet – a hajdani idill, a kényelmes polgári lét és főleg a biztonság világháború alatt kezdődő, 1919 tavaszán és nyarán kiteljesedő felbomlása, addigi életkereteik megszűnése, átalakulása.

²⁹ Gerevichről lásd például a 21. jegyzetet, Hómanról előrelépéséről bővebben Szögi László szól a kötetben olvasható, az ELTE Lt. irataival gazdagon dokumentált tanulmányában (77–81).

³⁰ PROKOPPNÉ STENGL Marianna, *Az esztergomi Keresztény Múzeum története*, Keresztény Múzeum, Esztergom, 1978², 9–10; BARDOLY István, „Teljes győzelem, az egész gyűjtemény a miénk”. Gerevich Tibor és az esztergomi Keresztény Múzeum, *Enigma* 60. (2009), 59–72, főként: 62–63.

³¹ Gerevich-Kopteff Éva szóbeli közlése és SZAKÁCS, *I. m.*, 201.

³² ELTE Lt. 8/m, 35 (Professzorok életrajzai [1930–1947]): a nevénél a vallás rovatban római katolikus szerepel.

³³ ELTE Lt. 19/a, 1322/1915. Lásd még THIENEMANN, *I. m.*, 50.

³⁴ ELTE Lt. 8/m, 35 (Professzorok életrajzai [1930–1947]).

1918–1919-ben találkozunk először olyan forrásokkal, amelyekből már egyértelműen kiderül, hogy ismerték egymást, sőt viszonyuk barátinak nevezhető. Legalábbis erre enged következtetni, hogy 1919. február 19-én Gerevich Tibor volt, aki javasolta, hogy Hómannak a Tudományos Intézetek Szövetsége Tanácsa szervezésében szerzett érdemeit jegyzőkönyvben örökítsék meg.³⁵ Maga a szövetség 1918 novemberében alakult, Hóman „ügyvezetőként” fontos szerepet játszott a létrehozásában és működtetésében. Minderre így emlékezett 1919. november 22-én, igazolási eljárása során: „A könyvtári tisztviselők, illetőleg a bölcsészeti magántanárok bizalmából következőleg, mint bizalmi férfi vettem részt a kezdeményezésemre alapított Tudományos Intézeti Alkalmazottak Szövetsége és a Bölcsészeti Magántanárok Országos Szövetsége vezetésében 1918. november 5-től 1919. március 21-ig. Ez egyesületek – egyik főcéljuk a szakszervezeti szervezkedés megakadályozása lévén – működésüket a terror kitörésekor beszüntették. [...] A könyvtár tisztviselőinek és igazgatójának határozott kívánságára a bizalmi tisztet március 26. után is vállaltam, mikor kényszerítve voltunk a Közalkalmazottak szakszervezetébe belépni. E minőségemben az egyetemi csoport két, az országos szervezet három nyilvános gyűlésén <részt vettem> |jelen voltam|, de a bizalmi értekezleteken nem jelentem meg.”³⁶ Hóman emellett – legalábbis Vértessy Miklós tanulmánya szerint – 1918 novemberében *Néhány nap a magyar történelemből* címmel egy 16 lapos kis brosúrában üdvözölte a polgári demokratikus átalakulást. Vértessy Varju Elemér (1873–1944) művelődéstörténész gyűjteményére hivatkozik, aki a szerző megnevezése nélkül megjelent röpiratra ráírta volna: „»(Hóman Bálint:) Néhány nap a magyar történelemből. (Budapest, Az Athenaeum r.t. könyvnyomdája, 1918.) Igen ritka, miután a szerző érthető okokból minden példányt megsemmisíteni igyekezett.«”³⁷ Mindez csak azért meglepő, mert a Varju-gyűjteményben nem található a hivatkozott röpirat,³⁸ ugyanakkor a Hóman-hagyatékban őrzött levélváltásuk barátságukról tanúskodik. Hóman 1924-ben így írt Varju Elemérnek: „Mindig hálával fogok arra gondolni, hogy Te voltál az, aki a Széchényi Könyvtár igazgatói állásával kapcsolatban az én nevemet először felvetted. Remélem, hogy új pozíciómban [ekkor Hóman már a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója – U. G.] sem fogod megvonni tőlem bizalmadat és nagy értékű támogatásodat.”³⁹

³⁵ OSZKK Fond 15/112, vö. OSZKK Fond 15/111.

³⁶ OSZKK Fond 15/23. A „részt vettem” kifejezés áthúzva, a „jelen voltam” pontosítás efölé ceruzával beírva.

³⁷ VÉRTESY Miklós, *Hóman Bálint és Szekfü Gyula 1918-ban*, Valóság 1972/7.

³⁸ A nemrégiben ezt kutató Dénes Iván Zoltán szóbeli közlése – szíves segítségét ezúton is köszönöm.

³⁹ Hóman Bálint Varju Elemérhez, 1924. január 2., OSZKK Fond 15/1884. Lásd még Varjú Elemér Hómanhoz írt 19 levelét: OSZKK Fond 15/1636.

Míg Hóman 1918-as és 1919-es szerepe 1919 őszén vitatható és támadható volt, Gereviché sokkal kevésbé. 1919. január elején Ipolyi Arnold rendkívül becses és értékes hagyatékát (az esztergomi Keresztény Múzeum későbbi törzsanyagát) Nagyváradról Budapestre menekítette, a román csapatok – hamarosan bekövetkező – bevonulásától tartva. Az eset utótörténetéhez tartozik, hogy a Romániával a gyűjtemény tulajdonjogáról 1923-tól a párizsi Jótétemeli Bizottság előtt folytatott nemzetközi pereskedést végül – nem utolsósorban Gerevich kiváló tárgyaló- és debatteri készségének köszönhetően – 1926-ban Magyarország nyerte meg.⁴⁰ Mikor román tárgyalópartnere a győztesek jogán követelte vissza a hagyatékot, Gerevich csak annyit jegyzett meg: „Uram, Ön a háború végéig az Osztrák–Magyar Monarchia főhadnagya volt. Akkor most ki is győzött?”⁴¹

Valamivel az Ipolyi-gyűjtemény Budapestre szállítása előtt, már 1918 novemberében megkezdődtek azok a tárgyalások, amelyek Monarchia felbomlása következtében az egykori közös javak utódállamok közötti felosztásáról zajlottak, ideértve a bécsi levéltári, könyvtári és múzeumi közös gyűjteményeket is. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium már november 15-én létrehozta azt a különbizottságot, amely a közgyűjtemények „likvidálásánál” a magyar érdekek megfogalmazására és képviselésére alakult. A testület elnöke Fraknói Vilmos, titkára pedig Gerevich Tibor lett.⁴² Hosszas huzavona után Fraknói és Gerevich csak 1919. március közepén utazott ki Bécsbe, hogy a helyszínen tájékozódjanak. A kulturális javak felszámolásának munkálatai magyar részről a tanácsköztársaság idején is folytatódtak.

1919. április 2-án a tanácskormány megerősítette Fraknói és Gerevich megbízatását, a tárgyalásokhoz szükséges pénzügyi fedezetet is biztosította számukra.⁴³ Április közepén azonban változott a helyzet: Pogány Kálmán (1882–1951) művészettörténész elnökletével, a Művészeti és Múzeumi Direktórium fennhatósága alatt új összetételű bizottság jött létre. Fraknóit felmentették, és hazahívták Bécsből. Gerevichet is visszarendelték, de neki április 14-én engedélyezték, hogy visszautazzon és május 10-ig Bécsben maradjon, annak érdekében, hogy az új bizottság elképzeléseinek megfelelő – „a része-

⁴⁰ PROKOPPNÉ STENGL, *I. m.*, 11–13; BARDOLY, *I. m.*, 64–67. Az Ipolyi-gyűjtemény kisebb része a Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Kereszténységészeti Intézetébe került: ELTE Lt. 8/a, 31. köt., 1926. április 20-i VI. rendes bölcsészettudományi kari ülés.

⁴¹ Legutóbb erről LELKES Péter, *A tudós, aki szabadságoltatta a sereget. Ötven éve halt meg Gerevich Tibor, a legendás művészettörténész*, Népszabadság 2004. július 17. (hálózati verzió: www.nol.hu/archivum/archiv-321835).

⁴² GERELYES Ede, *A magyar múzeumügy a két forradalom szolgálatában (1918–1919)*, magánkiadás, Budapest, 1967, 54; RESS Imre, *A Monarchia levéltári öröksége. A badeni levéltári egyezmény létrejötte (1918–1926)*, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2008, 6–7.

⁴³ GERELYES, *I. m.*, 118.

sedés a közös gyűjteményeknél a kvóta alapján, az udvariaknál a paritás alapján történjék” – történeti és jogi indoklást állítson össze.⁴⁴

Gerevich azonban május 10-e után nem tért vissza Magyarországra,⁴⁵ inkább Bécsben maradt, mintegy menekülve a tanácsköztársaság elől. Az 1919 augusztusának végén ismét újjáalakult felszámolási bizottság augusztus 25-i ülésén Fejérpataky László elnök kijelentette, hogy Gerevich „Bécsből hónapok óta semmi hírt sem ad magáról és az eddig végzett munkásságáról”, ezért javasolta: „sürgönyileg utasíttassék, hogy térjen haza és eddigi működéséről referáljon”.⁴⁶ Szekfű Gyula augusztus 31-i, a bécsi „likvidáló hivatalnokok” tanácsköztársaság alatti tevékenységéről szóló beszámolója szerint az addig is Bécsben dolgozó magyar levéltárosok kénytelenek voltak a magyar érdekek képviselőiként Bécsben maradni, nehogy új – a magyar értékek mentésével mit sem törődő – embereket küldjön helyükre a tanácskormány. „Ezért jött ide és maradt itt G[erevich] T[ibor] annak dacára, hogy többször visszahívták, s iparkodott magának a nem politizáló likvidáló hivatalban legális pozíciót – a b[uda]pesti Tanácskormánytól függetlenül – szerezni.”⁴⁷

1919. szeptember 10-én a „bécsi közös és udvari gyűjtemények felosztását előkészítő bizottság” 8. ülésén Gerevich részletesen beszámolt többhónapos bécsi munkálatairól. Mint mondta, a magyar vonatkozású anyagok feltárása céljából átnézte a főudvarmesteri hivatalban őrzött inventáriumokat, a Heeresmuseum és a Kriegsarchiv jegyzékeit, ezen kívül bibliográfiai utalásokból is igyekezett tájékozódni egyéb gyűjtemények magyar eredetű kulturális javairól. A bizottság „nagy köszönettel” vette beszámolóját, s bár közben új előadót választott, remélték, hogy „mint a bizottság rendes tagja, továbbra is szolgálni fogja fontos érdekeinket, különösen a helyszínre leendő kiküldetéseik útján kiváló tudásával és tájékozottságával”.⁴⁸

S valóban: Gerevich a továbbiakban is részt vett – és jelentős befolyással bírt – a tárgyalásokon. Barátja, Thienemann Tivadar öregkori emlékezéseiben emiatt állítja (az első mondatot tévesen): „A bizottság feje Gerevich Tibor volt. Nem csak azért, mert ő értett a műkincsekhez, hanem azért is, mert folyékonyan beszélt németül, olaszul, franciául.”⁴⁹ Gerevich felkészültségének, sokak csodálta vitakészségének és nyelvtudásának valóban komoly szerepe lehetett abban, hogy a magyar és az osztrák álláspont a húszas évek elején mindinkább közeledett egymáshoz. Ennek kapcsán jegyzem meg, hogy a kiváló latinos (és görögös) Hóman a modern idegen nyelvekkel – legalábbis

⁴⁴ RESS, *I. m.*, XXXVII, 67–68, az idézet: 68.

⁴⁵ GERELYES, *I. m.*, 312.

⁴⁶ RESS, *I. m.*, 88.

⁴⁷ *Uo.*, 90.

⁴⁸ *Uo.*, 95.

⁴⁹ THIENEMANN, *I. m.*, 50.

Gerevichhez képest – hadilábon állt. Több nyelven olvasott ugyan, saját bevallása szerint pedig németül értette meg magát a legjobban, de megint csak Thienemannt idézve: „Hóman nem nagyon tudott németül, elég gyenge ki-ejtéssel olvasta a német szövegeket.”⁵⁰ Ezt nemcsak ő jegyezte meg, hanem a Horthy-korszak egyik legkiválóbb magyar diplomatája, Barcza György (1888–1961) is: „Hóman miniszter főleg aránytalan kövérségével tűnt fel, nyelveket ő sem beszélt, de ő legalább nem élte úgy bele magát a politikai primadonna szerepébe, mint Klébi [Klebensberg Kuno].”⁵¹ Hóman így vallott erről 1935-ös olaszországi látogatásának előkészítésekor Villani Frigyes (1882–1964) magyar követnek írt levelében: „Ismételten fel kell hívnom nagybecsű figyelmedet nyelvi nehézségeimre. Társalgási nyelvem német lehet, némi angollal vegyítve. Az olaszt, ha nem hadarnak, megértem, de magam nem merek vele kísérletezni. Ezért előadások, nagyobb beszédek kizárva.”⁵²

Visszatérve az osztrákokkal folytatott 1918–1919-es tárgyalásokhoz, pontosabban azok következményeihez: a közös tulajdonnak tekintett levéltári, könyvtári és múzeumi anyagok felosztásának magyar tervezetét 1923. január 17-én, a „békeszerződés kultúrjavakra vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtására létrejött bizottság” utolsó ülésén véglegesítették. Ezen Gerevich és Hóman is jelen voltak, s mindkettejüket felkérték, hogy „régészeti, érmészeti, művelődéstörténeti és iparművészeti ügyekben” (Gerevich, illetve rajta kívül még heten), illetve könyvtári kérdésekben (Hóman és további két fő) továbbra is szakértőként segítsék az osztrákokkal tárgyaló magyar kiküldötteket.

1923. március elején Bécsben megkezdődtek az egykori közös vagyonról szóló pénzügyi egyeztetések. A szellemi tulajdon kérdésében három albizottságban – polgári levéltári, katonai levéltári és múzeumi-könyvtári – igyekezett a két fél megállapodni.⁵³ A levéltári anyag szétválasztásának alapelveiről ez meglehetősen hamar sikerült is: 1923. április 6-án megegyeztek a legfontosabb vitás kérdésekben. A kompromisszum lényege a közös szellemi tulajdon alapelveinek a kimondása volt. Ennek következtében a volt közös levéltárak azon állagai, melyek a Habsburg (Osztrák–Magyar) Monarchia 1526 és 1918 közötti központi államigazgatásának és magyarországi hatáskörű hivatalainak működése során keletkeztek, a két ország megoszthatatlan és elidegeníthetetlen közös szellemi tulajdonának minősültek. Végül további tárgyalások után, 1926-ban írták alá az erről szóló, 1927. január 1-jétől életbe lépett, a bécsi magyar levéltári delegáció intézményét is szentesítő badeni szerződést.

⁵⁰ Uo., 51.

⁵¹ BARCZA György, *Diplomataemlékeim 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból*, I., szerk. ANTAL László, Európa–História, Budapest, 1994, 278.

⁵² Hóman Bálint Villani Frigyeshez, 1935. február 9., OSZKK Fond 15/1887.

⁵³ RESS, I. m., LIII, 228–238.

A múzeumok és a könyvtárak anyagának szétválasztásáról azonban – Gerevich és Hóman közreműködésével – tovább folyt a vita. A már Hóman minisztersége idején megkötött, 1932. november 27-i – a hivatalos közlönyben csak 1934. március 17-én megjelent – velencei egyezményben a levéltári szabályozáshoz hasonló rendelkezéseket fogadtak el. Mellékleteként tételesen felsorolták azon műkincseket, kódexeket stb., amelyeket a két állam kiszolgáltatót egymásnak. Az osztrákok által átadott anyag természetesen a sokszorososa volt a Magyarországtól visszaszolgáltatótnak. Több mint harminc corvina, sok-sok értékes kézirat, rengeteg festmény, szobor, páncélzat, fegyver és egyéb műtárgy került vissza Magyarországra. Ezeket a kincseket 1933-ban reprezentatív kiállításon mutatták be a Nemzeti Múzeumban.⁵⁴ Ugyanakkor – elsősorban a császári és királyi ház hitbizományi gyűjteményének részeként – számos, szintén közös szellemi tulajdonként megjelölt könyvtári és múzeumi anyag maradt Bécsben. Ezek sorsát ugyanúgy szabályozták, mint a levéltári aktákét: a „közös” múzeumi anyagért a magyar múzeumi megbízott is felelős volt.⁵⁵

1918-ban Gerevich és Hóman is helyeselte a polgári átalakulást. Az őszirózsás forradalom után Hóman Bálint értelmiségi érdekvédelmi szervezetek vezetőségében, Gerevich Tibor pedig egy értékes műkincsegyüttes „Csonka-Magyarországra” hozatalában és a Monarchia kulturális javainak felosztásáról folytatott stratégia kidolgozásában játszott kitüntetett szerepet. Saját szakmájukban és a múzeumi, könyvtári világban már számon tartott és megbecsült, a tudományos szakigazgatásban is részt vevő, tudós vezetőknek számítottak, akiknek hozzáértését senki sem vonta kétségbe. Nemzetközi elismerést is kiváltott művek sora állt már mögöttük: Gerevichnél alapos tudását és széleskörű ismereteit bizonyító, főleg olasz tárgyú munkái,⁵⁶ Hómannál pedig mindenekelőtt az Árpád-korral foglalkozó írásai, kiemelten a *Magyar pénztörténet, 1000–1325* című kötete.⁵⁷

⁵⁴ *A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban*, előszó HÓMAN Bálint, bev. PETROVICS Elek, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1933.

⁵⁵ Erről lásd Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv (a továbbiakban: ÖStA, AdR, NPA) – Liasse Österreich 33/35, mindenekelőtt a következő iratok: 22.315–13/1933 (ebben az egyezmény szövege és – ennek mellékleteként – az Ausztriától visszakapott kódexek és múzeumi tárgyak jegyzéke is megtalálható), 23.522–13/1933, 54.810–13/1934, 34.610–13/1936, 39.638–13/1936.

⁵⁶ Bibliográfiai adatok: *Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik fordulójára*, írták tanítványai, Franklin, Budapest, 1942, 279–292; SZAKÁCS, I. m., 202–203.

⁵⁷ Bibliográfiai adatok: *Hóman Bálint történettudományi és művelődéspolitikai munkássága, 1908–1938* = HÓMAN, *Művelődéspolitikai*, 655–674; HÓMAN Bálint, *A történelem útja*, szerk. és utószó BUZA János, Osiris, Budapest, 2002, 531–541.

IV.

Szakmai hozzáértésük, „keresztény-úri középosztálybeli” háttérük, az ellenforradalmi rendszer alapvető céljaival inkább többé, mint kevésbé való azonosulásuk, a Klebelsberg Kuno (1875–1932) képviselte konzervatív-reformer kultúrpolitika támogatása és hazájuk szolgálatának – ma már magasztosnak tűnő, de akkoriban teljesen őszinte – vágya Gerevichet és Hómant is a magasba emelte az 1920-as évek folyamán. Semmiképpen sem érdemtelenül, hiszen saját kutatási területüknek a legkiválóbb képviselői közé tartoztak. Ráadásul egyes tudományszervezőknek és lobbistáknak bizonyultak, fontos, ám pénzügyileg reménytelennek tűnő programokra is össze tudták szedni a szükséges anyagi támogatást, sőt meg is tudták valósítani azokat. Persze mindig kultuszminiszterük, Klebelsberg támogatását is élvezve.

Furcsa módon 1918–1919 következményei és az ország feldarabolásának nehezen feldolgozható traumája számukra még bizonyos előnyökkel is járt. Gerevich a szakmában a korábbinál kedvezőbb helyzetbe került. Hiszen – mint P. Szűcs Julianna figyelmeztetett – több jeles művészettörténész, így Tolnay Károly (1899–1981), Hauser Arnold (1892–1978), Antal Frigyes (1887–1954) külső, Fülep Lajos (1885–1970) pedig belső emigrációba került 1919-es szerepe miatt. Gerevich így kortársai között – ellenlábasa, Hekler Antal (1882–1940) kivételével – szinte konkurens nélkül maradt. Hóman esetében pedig a reformkor óta leginkább nemzetinek tartott tudományág, a történettudomány 1919 utáni további felértékelődése növelte mozgásterét. Ez ugyanis az egyik legfontosabb szakká, a keresztény-nemzeti, (reform)konzervatív kurzus – mindenekelőtt a Bethlen és Klebelsberg nevével fémjelzett irányzat – legitimáló erejévé vált. A jobboldaltól a baloldalig mindenki által elfogadott és célként kitűzött revízió majdani megvalósítása érdekében ugyanis pontosan tudni kellett: mi vezetett az ország szétdarabolásához, ebben milyen része volt saját hibáinknak, netán bűneinknek, illetve mennyiben volt ez külső okoknak köszönhető? Milyen „történeti jogokra” hivatkozva követelhetjük vissza az elvesztett területeket? Hogyan vezetett a nemzetiségek fejlődése az elszakadás kimondásához? – és így tovább.

Hóman Bálint már 1920-ban új, Klebelsberg későbbi elképzeléseit előlegező tudománypolitikai programot fogalmazott meg *A magyar tudományosság jövője* címmel. Kijelentette: „A jövő Magyarországon a tudományos munkának el kell végre foglalnia az őt megillető helyet, mert a saját erejére utalt, ellenségektől körülvett Magyarország jövő boldogulásának, kultúránk jövő fejlődésének legfontosabb feltétele a magyar tudomány fejlődőképességének biztosítása. [...] Tudományosságunk teljes újjászervezésére s mindenekelőtt következetes és céltudatos tudománypolitikára van szükségünk. Tudomány-

politikára, melynek célja a magyar tudomány jövő fejlődési alapjainak megvetése s e tudománynak nyugat-európai színvonalra emelése. [...] A tudományos célokra szükséges anyagi eszközöket elő kell teremtenünk.”⁵⁸ Hóman ugyanekkor dolgozta ki a *Magyar történettudomány kézikönyve* című – végül torzóban maradt, de így is nagyszerű – sorozat tervezetét, amely 3. részének (a „történet résztudományai”) művészettörténeti fejezeteit Gerevichcsel és Heklerrel kívánta megírni, illetve a *Magyar történet* című szintézis, később Szekfű Gyula társszerzőségével megvalósuló programját is.⁵⁹ (Gerevich vezetésével hasonló összefoglaló megjelenését harangozták be *Magyar művészet-történet* címmel,⁶⁰ de ennek kiadása végül elmaradt. A korszakban egyébként ragyogó összegzések születtek a magyar földrajz, néprajz és művelődéstörténet területén.) Gerevich ugyancsak 1920-ban vetette papírra *Egyházművészetünk jövője* című rövid cikkét. Ebben a régi magyar művészet hagyományainak követését és megújítását tekinti a modern magyar művészet egyik legfontosabb feladatának – ezzel pedig saját életműve programját is lejegyzí.⁶¹

1920-ban tehát mindketten munkatervet készítenek. Hóman már ekkor is tágabb keretekben gondolkodik, az egész magyar tudományos élet szervezetét kívánja átalakítani – emellett saját szakmájában is átfogó sorozat és szintézis kiadását készíti elő. Gerevich pedig szűkebben, kizárólag az egyházművészetre korlátozva – ezen azonban mégis túltekintve – írja meg elképzeléseit. Jól látják, ügyesen észlelik, amit Klebelsberg – aki majd csak 1922-től vallás- és közoktatásügyi miniszter – szintén ekkoriban ismer föl: a válságnak „haszna” is lehet. Következtében régi struktúrákat lehet lebontani, újakat fölépíteni, mindent át lehet – sőt kell – szervezni. Különösen egy olyan helyzetben lévő államban, mint Magyarország, amelyet az 1920-as évek elején a külföldi és a hazai közvélemény is életképtelen országnak könyvelt el. Ilyen körülmények között vette át Bethlen István a kormányt, és vitte véghez a kevesek remélte konszolidációt. Szinte senki sem hitt benne, hogy ez bekövetkezhet – de hogy bekövetkezett, abban a kultúrpolitikának is komoly szerepe volt. Nem véletlen, hogy Klebelsberg volt az egyetlen olyan minisztere Bethlennek, aki valamennyi kormányában tárcavezető maradt – igaz, 1921–1922-ben még belügyminiszterként –, mint ahogy az sem, hogy a miniszterelnök távolléte

⁵⁸ HÓMAN Bálint, *A nemzeti tudományosság jövője*, Budapesti Szemle 1920 (518–519. kötet). Ugyanezzel a címmel, változatlan formában: HÓMAN, *Művelődéspolitikai*, 69–100, az idézet: 72.

⁵⁹ OSZKK Fond 15/34, *A magyar történettudomány kézikönyve* c. sorozat létrejöttével kapcsolatos levelezés és egyéb írások (1920–1922).

⁶⁰ *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda jelentése* = HÓMAN Bálint – SZEKFI Gyula, *Magyar történet*, VIII., Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934, függelék 46.

⁶¹ GEREVICH Tibor, *Egyházművészetünk jövője*, Magyar Iparművészet 1920, 27–31. SZAKÁCS (I. m., 180) találó szavai szerint: „Az 1920-as írás program, de nemcsak az egyházművészet megújulását – hanem a gerevichi életművét is.”

vagy akadályoztatása esetén gyakran Klebelsberg volt a helyettese. Az első, 1920 utáni sikeres magyar esztendőben, 1926-ban a kultusztárca állami költségvetésből kapott támogatása vált a legmagasabbá az összes tárca között, a következő évtől pedig egészen a II. világháború elejéig mindig 10 százalék fölötti arányban részesedett a büdzből. Szintén 1926-ban, magyarországi látogatásáról írt beszámolójában jelentette ki Carl Heinrich Becker (1876–1933), a korszak egyik legnevesebb tudománypolitikusa és orientalistája, aki ráadásul egyáltalán nem volt jobboldali érzelmekkel vádolható (sokkal inkább a liberális, demokrata meggyőződésűekhez vonzódott): „A magyar kormányról és belpolitikájáról mindenestre az az ember összenyomása, hogy sok okossággal és körültekintéssel mindent megtesz, hogy a trianoni szerződés és a háború utáni események szörnyű hatásait legyőzze, és Magyarország újjászületésének alapjait lerakja. Ez elsősorban a nagyon világosan átgondolt és szisztematikusan építkező kultúrpolitika révén történik. [...] A viszonyok konszolidálása óta gróf Klebelsberg Kuno, éveken át Tisza munkatársa és barátja a kultuszminiszter. Politikájának az alapgondolata minden rendelkezésre bocsátható eszköz biztosítása az ország szellemi kultúrájának az emelése érdekében, hogy Magyarország ezáltal – nem pedig katonai játszadozásokkal – váljon az európai politikában tényezővé. [...] A kulturális szempontokat amúgy is kiemelten kezelik, és hihetetlenül magas összegeket fordítanak tudományos képzésre a költségvetésben.”⁶²

Az előbbieket három szempontból tartom fontosnak hangsúlyozni:

1. Sok rosszat lehet a Horthy-korszakról, különösen annak elmaradott társadalmi berendezkedéséről mondani. Ugyanakkor nem szabad elfeledni és figyelembe kell vennünk, mielőtt túl szigorú ítéletet mondanánk, hogy honnan is indult 1919 őszén Magyarország. Forradalmak, területi megcsonkítás, román (részben szerb) megszállás után egy teljesen kifosztott, gazdaságilag – de morálisan is – reménytelen helyzetből kellett a kiutat keresni. Kevesen bíztak benne, hogy meglátják valaha az alagút végét. A mindenkori kormányoknak nemzetközileg és belpolitikailag is rendkívül szűk mozgástere volt. Ebből a szempontból is mérlegelni kell a mindenképpen sikeres bethleni konszolidációt.

2. Az újjáépítésben valóban kulcsszerepet kapott a kultúrpolitika, nagyrészt Klebelsberg nagyívű koncepciója, kiváló érdekérvényesítő képessége miatt. Ugyanakkor a miniszter semmire sem ment volna olyan segítők nélkül, mint például Gragger Róbert (1887–1926), Gerevich Tibor, Kornis Gyula

⁶² Carl Heinrich BECKER *Feljegyzése 1926. május–júniusi magyarországi látogatásáról*, közread UJVÁRY Gábor, Lymbus – Magyarságtudományi közlemények, Balassi Bálint Intézet – Magyar Országos Levéltár – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2006, 279–305, az idézet: 293–294.

(1885–1958) vagy Hóman Bálint, akik a kulturális diplomácia (Gragger és Gerevich), a művészetpolitika (Gerevich), a közoktatás (Kornis) és a közgyűjtemények (Hóman) terén voltak támaszai. Gerevichnek és Hómannak tehát elévülhetetlen érdemei voltak.

3. Később, Klebelsberg utódjaként Hómannak könnyű, de egyben nagyon nehéz dolga is volt. Olyan örökséget vett át – igaz, nem közvetlenül a már 1931 nyarán a Bethlen-kormánnyal együtt lemondott Klebelsberggtől – 1932 októberében, amelynek követése a gazdasági világválság legnehezebb esztendeiben nem volt teljes mértékben vállalható. Ugyanakkor azonban a kultusztárca – Klebelsberg tevékenységének következtében elért – rendkívül kedvező kormányzaton belüli pozícióját – annak ellenére, hogy nagyon sokan igyekeztek ezt megrendíteni – Hómannak sikerült megtartania, sőt még erősítenie is.

E kitérő után, az 1920-as évek elejére visszakanyarodva: hivatali pályáján ekkoriban már Gerevich és Hóman is majdnem a csúcsra került. (Érdekes egybeesés – de talán nem véletlen –, hogy mindkettejüket 1919-ben választották a Szent István Akadémia tagjai közé, s 1920 körül az Új Nemzedék című katolikus napilapba is egy időben írtak cikkeket.⁶³)

Gerevich 1923 októberétől a Római Magyar Történeti Intézet igazgatója.⁶⁴ Az 1895-ben Fraknoi Vilmos alapította, 1913-ban a Magyar Tudományos Akadémia kezelésébe került Római Magyar Történeti Intézet az I. világháború kitörése, majd Olaszországnak 1915-ben az antant melletti – tehát az Osztrák–Magyar Monarchiával szembeni – háborúba lépése következtében beszüntette működését, épületét zárlat alá helyezték. Újjáalakítása már 1919 januárjában szóba került, és a népköztársasági kormány már ekkor is Gerevichet kívánta ennek érdekében Rómába küldeni. Bár Gerevich útja ekkor megghiúsult, 1922 májusában a minisztertanács hozzájárult kiküldetéséhez. Ügyesen taktikázva és kiváló személyi kapcsolatai révén igen hamar, már 1922. augusztus közepén elérte, hogy az olasz kormány visszaadja Magyarországnak a Fraknoi-villát, amely aztán 1923 őszétől, az ő vezetése alatt kezdte meg működését és fogadott magyar állami ösztöndíjas kutatókat.

A megtisztelő feladat azonban majdnem megakadályozta nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezését. Gerevich már habilitációja – vagy ahogyan akkor nevezték, magántanári címe elnyerése –, 1911 óta tanított a budapesti tudományegyetemen, mestere, Pasteiner Gyula (1846–1924) tanszékén. Pasteiner nyugdíjba vonulása után, 1918 októberében a vele egyidős, hozzá hasonlóan szintén 1911-ben habilitált Hekler Antal – Klebelsberg Kuno sógora –

⁶³ LACKÓ Miklós, *Korszellem és tudomány 1910–1945*, Gondolat, Budapest, 1988, 66.

⁶⁴ ELTE Lt. 8/m. 35 (Professzorok életrajzai [1930–1947]).

vette át a tanszék vezetését.⁶⁵ Későbbi rivalizálásuk és állandó ellentéteik nyilván innen eredeztethetők, hiszen Gerevich is mindent megtett annak érdekében, hogy ő legyen a művészettörténeti tanszék irányítója. Befolyását latba vetve azonban néhány év alatt mégis elérte a célját.

Az egyetem bölcsész kara már 1921 novemberének végén határozott arról, hogy keresztény régészeti tanszéket állít föl, amelynek élére Gerevich Tibort hívja meg – tehát nem a szokásos pályázati úton kívánja betölteni az állást. A terv megvalósulását anyagi okok hátráltatták, ezért csak 1924-ben tértek vissza rá. A fakultás május 6-i ülésén döntöttek arról, hogy Gerevich kinevezését felterjesztik a miniszterhez, de csak abban az esetben, ha – előzetes nyilatkozata alapján – megválna a Római Magyar Történeti Intézet vezetésétől. Ugyanezen esztendő novemberében a kormányzó nyilvános rendes egyetemi tanárnak nevezte ki. Nem sokkal ezután, 1925 januárjában Gerevich bejelentette, hogy lemondott a római intézet igazgatóságáról.⁶⁶ Ezt azonban a kultuszminiszter Klebelsberg nem fogadta el, sőt az 1925/26. tanév második félévére szabadságolta őt az egyetemről, ami komoly felzúdulást váltott ki a karban. Méhely Lajos (1862–1953) többek aggodalmát fogalmazta meg, amikor 1925. március 5-én kijelentette:

„A most felolvasott miniszteri leirat nyomatékos tanúbizonysága annak, mennyire igazunk volt nekünk, akik a keresztény archeológiai tanszék felállítását és illetén betöltését elleneztük.

A kinevezett új tanár éppen csak hogy letette a hivatalos esküt, máris szabadságra megy; most, amikor a szorgalmi idő derekán vagyunk!

Arról nem is szólva, hogy a kinevezett tanár régi állásának megtartásával nem teljesítette a Kar iránt kötelezően vállalt föltételt, nyilvánvaló, hogy vagy a római intézet, vagy az újonnan létesített tanszék, vagy pedig mind a kettő fölösleges.”

Ezek után nem meglepő, hogy végül a fakultás egyhangúlag elfogadta Petz Gedeon azon indítványát, miszerint „Mondja ki a kar, hogy elvárja dr. Gerevich Tibortól, hogy azt a feltételt, melyet a kar a meghívás előtt kikötött, teljesíteni fogja, és hogy azt az ígéretét, melyet a római intézet igazgatói állásától való megválására vonatkozóan tett, beváltja. Addig, amíg dr. Gerevich Tibor ny[ilvános]. r[endes]. tanár a kar ezen kívánságának eleget nem tesz, a kar a miniszteri leirat tudomásul vételét és az ügyben való további intézkedését függőben tartja.”⁶⁷

⁶⁵ Heklerrel újabban NAGY Árpád Miklós: *Hekler Antal (1882–1940) = „Emberek és nem frakkok”*, I., 161–177.

⁶⁶ ELTE Lt. 8/a, 29. köt., 1924. május 6-i V. rendes ülés, illetve 30. köt., 1925. január 14-i III. rendes ülés.

⁶⁷ Uo., 30. köt., 1925. március 5-i IV. rendes ülés.

Egy jó hónappal ezután tárgyalták ismét az ügyet. 1925. április 30-án Áldásy Antal (1869–1932) dékán bemutatta Klebelsberg levelét, „melyben Gerevich Tibornak hozzá intézett kérvényére a római magyar történeti intézeti igazgatói megbízatásáról történt lemondását elfogadja, azonban további intézkedésig megbízza őt az intézet ideiglenes vezetésével és felügyeletével, oly módon, hogy ennek a megbízatásnak akként tegyen eleget, hogy az egyetemi tanszékéből folyó teendőivel összeegyeztethető legyen”. Gerevich pedig kijelentette, „hogy bármily laza megbízatást csak akkor és oly mértékben fogad el, ahogyan ezt a kar helyesnek találja, mert működését teljesen tanszéke ellátásának akarja szentelni”. A kar megint csak Petz Gedeon javaslatával értett egyet – ismét csak egyhangúlag. Eszerint: „a tanszék érdekeinek szempontjából nem egészen megnyugtató, hogy Gerevich »további intézkedésig«, tehát szabatosan megállapított határidő nélkül, végezheti a római intézet igazgatását [...]. Azt javasolja, hogy a kar pontosan állapítsa meg a végső határidőt olyformán, hogy Gerevich szabadságolása után [...] véglegesen fejezze be római intézeti megbízatását és szept. 1-től kezdve kizárólag a karunkon levő keresztény archeológiai tanszékkel járó teendőinek éljen. Egyúttal megjegyzi, hogy Gerevich előzőleg kijelentette előtte, hogy a karnak egy ily értelmű esetleges intézkedését magára nézve készséggel elfogadja.”⁶⁸ Bár Gerevich fogadkozásai ellenére a kérdés ezután sem oldódott meg, a két stallum összeférhetlensége többet már nem került szóba a kari tanácsüléseken – mindkettőt betöltötte a továbbiakban is.

Professzorként az egyetemen lelkesedtek érte a tanítványai. „Egész iskola növekedett körülötte – írta róla 60. születésnapját köszöntve egykori diákja, Gogolák Lajos –, mely minden különbségeken túl közös hitvallása új elemeivel gazdagítja szellemi életünket. Az a mélységes emberi és szellemi *latinitás*, mely Gerevich Tibor ösztönzésére született közöttünk, ma a legnagyobb szellemi tényezők egyike a szellemi Magyarországon. / Gerevich Tibor több mint egyetemi tanár. Gazdag egyéniség, aki a szellemi élet összes szféráit átfogja tekintetével. [...] Nem hideg iskolamesterség ez, hanem a gazdag élet túláradó szeretete. Mily meghatódottsággal gondolhatnak vissza immár nemzedékek a kedves és őszinte *szemináriumi együttlétekre*, a gondolatok és érzelmek állandó kicserélődésére és tüzeire, melynek középpontjában Gerevich Tibor állott s mely a művészet lobogásával megszépítette ifjúságunkat! [...] Micsoda vágyakozások és ösztönzések születtek itt, ebben a kötetlen s mégis állandóan dolgozó és érlelő légkörben!”⁶⁹ Azt már csak mellékesen jegyzem meg, hogy a cikk szerzője, a rendkívül csípős nyelvű és rosszmájú Gogolák Lajos, aki

⁶⁸ Uo., 30. köt., 1925. április 30-i V. rendes ülés.

⁶⁹ GOGOLÁK Lajos, *A hatvanéves Gerevich Tibor beszél az örök Itáliáról, a szellem erejéről, művészetünk lehetőségeiről*, Magyar Nemzet 1942. július 5., 6.

szinte mindenkiben csak a rosszat látta, és senkiről soha egy jó szava sem volt, 1945 után több cikkében, majd visszaemlékezésében is igencsak igazságtalanul pocskondiázta – az 1942-ben még áradozva dicsért – Gerevichet; igaz, a korábban szintén rajongással istenített, őt mindenben támogató professzorát, Szekfű Gyulát is.⁷⁰

Gerevich végül 1949-ig vezette az egyetemen intézetét, de ezt követően – szinte egyedüliként a bölcsészkaron a két világháború közötti időszak jeles tudósai közül – még haláláig oktathatott.

A középkori magyar művelődéstörténetből 1917-ben habilitált Hóman már az 1919/1920. tanévben magántanári képviselőként vett részt a bölcsészettudományi kar tanácsulésain. Óráin az 1526-ig terjedő magyar történetet tekintette át. 1922 júliusától Marczali Henriket helyettesítette a középkori magyar történeti tanszéken – ma azt mondanánk, megbízott tanszékvezetőként –, októberben pedig már a Történelmi Szeminárium vezetőtanárai közé választották.⁷¹ Nem sokkal Gerevich kinevezése után, 1925-től már ő is nyilvános rendes egyetemi tanárként oktatott. A bölcsészkar 1925. januári 14-i ülésén együtt határoztak Hóman és Szekfű professzorkénti meghívásáról, s ugyanekkor jelentette be Hóman – akárcsak Gerevich –, hogy „egyetemi tanárrá történő kineveztetése után a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatói állásáról le fog mondani”.⁷² Mint ahogy Gerevich sem teljesítette ígéretét, hogy a Római Magyar Történeti Intézet éléről távozik, amennyiben professzori címét elnyeri, Hóman is hasonlóképpen főigazgató maradt 1925 szeptemberében történt egyetemi tanári kinevezése után. Néhány esztendő múltán azonban, 1931-ben megvált a tanszékvezetéstől, igaz, még továbbra is hirdetett órákat.⁷³

Gerevich és Hóman professzorként is csaknem mindig szakmai alapokon hozták meg döntéseiket. Jó példa erre a Benedek Marcell felesége, Győri Lujza doktori vizsgájával kapcsolatos hercehurca. Gerevich igen kedvező bírálatot adott a pesti empire-építészetéről szóló dolgozatáról, amely közben nyomtatásban is megjelent, és Hóman is támogatta gyermekkori – közben ideológiai távol került – barátja feleségét. A szóbeli vizsgára azonban mégsem kerülhetett sor, mivel a jelentkezőnek igazolnia kellett a kommün

⁷⁰ Ezeket egy csokorba gyűjtve közölték: *Római iskola*, Enigma 59. (2009), *Meridián: Gerevich és Gogolák* című összeállítása, 108–164.

⁷¹ ELTE Lt. 8/a, 25. köt., 1919. október 14-i I. rendes; 27. köt., 1922. június 20-i V. rendkívüli; 28. köt., 1922. október 30-i I. rendes; 29. köt., 1923. október 29-i I. rendes, 1924. február 14-i III. rendes; 30. köt., 1924. szeptember 11-i I. rendkívüli ülés; ELTE Lt. 8/b, 2824/1921–22 és 1005/1922–23. (A Hóman által meghirdetett órákról lásd e kötetben Szende László tanulmányát: 60 [10. jegyzet].)

⁷² ELTE Lt. 8/a, 30. köt., 1925. január 14-i III. rendes ülés.

⁷³ ELTE Lt. 8/b, 758/1931–32; SZENTPÉTERY Imre: *A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935*, Pázmány Péter-Tudományegyetem, Budapest, 1935, 674.

alatti magatartását. Bár Győri Lujza éppen 1919-ben hozott a világra egy gyermeket, így egyáltalán nem volt módja politikával foglalkoznia, ráadásul a főváros korábban igazolta már, a bölcsészkar ülésén mégsem fogadták el a jelentkezését. Benedek Marcell az esetről szóló leírását a következőképp zárja:

„Hóman aztán – a hivatalos titok többszöri megsértésével – elmondja azt is, hogy milyen viharokat kellett a bölcsészeti fakultás több kari ülésén is Lujza doktorátusa. Méhelly professzor, a főkeresztény és -nemzeti kijelentette:

– Bizonyosan kommunista, különben elvált volna az urától.

Hóman elmagyarázta neki: a kereszténység nem azt tanítja, hogy az aszszonynak el kell hagynia bajba jutott férjét.”⁷⁴

Az erről szóló bölcsészkar-i ülés vitája mindenben megerősíti a Benedek által mondottakat. Bár a jegyzőkönyv csak az elhangzottak lényegét foglalja össze, e szerint is Hóman „Tiltakozik az ellen, hogy itt a férjnek dolgait belekeverjék az ügy megítélésébe; ő igen jól ismeri az illető férjet, aki ugyan szélső radikális, de tisztességes ember; egyébként pedig hivatkozik arra, hogy Szt. István törvénye óta a magyar joggyakorlat szerint még a legsúlyosabb bűnöknél, mint felségárulásoknál sem vonták soha a feleséget és gyermekeket felelősségre; kéri a kart, hogy az ügyet ne halassza tovább, hanem szavazással döntsön”. Gerevich is kiállt tanítványa mellett, ennek ellenére Méhelly Lajos hozzászólása döntött: „az illető férje, Benedek Marcell kommunista üzelmei miatt elcsapatott. Miután férj és feleség között mindennemű vallásfelekezeti felfogás szerint közeli viszony van, ezért az ilyen hölgynek doktorátussal való ellátása nem kívánatos.” Ennek alapján kérték újabb igazolások beszerzését – s végül elfelejtődött az ügy.⁷⁵

Hómannál a nagy ugrást a húszas évek elején mégsem az egyetemi tanári cím jelentette, hanem 1922. december 19-i kinevezése a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának igazgatójává, a legmagasabb, V. fizetési osztályba.⁷⁶ Alig egy évvel ezután, 1923. december 10-től már a legnagyobb múltú és legtekintélyesebb magyar közgyűjtemény, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója.⁷⁷ Az új tisztségének megünneplésére rendezett „Hó-man (Hó-ember) bankett”-en kilencvenhárman írták alá köszöntőlevelét, köztük Gerevich Tibor – és a korabeli magyar szellemi élet színe-java – is.⁷⁸ A húszas évek elejétől szoros, baráti kapcsolatban álltak egymással. Thienemann Tivadar szerint Gerevich neki és Hómannak is „intimusa” volt.⁷⁹

⁷⁴ BENEDEK, *I. m.*, 567–568.

⁷⁵ ELTE Lt. 8/a, 32. köt., 1927. június 17-i V. rendkívüli ülés.

⁷⁶ ELTE Lt. 19/a, 3495/1922–23.

⁷⁷ Múzeumi működéséről bővebben lásd e kötetben Debreczeni-Droppán Béla tanulmányát: 82–93.

⁷⁸ OSZKK Fond 15/29, 1923. [elírás, helyesen: 1924.] január 3.

⁷⁹ THIENEMANN, *I. m.*, 50.

Gragger pedig 1926 márciusában így vallott – az egyébként mind Hómannal, mind Gerevichcsel rossz viszonyban lévő – Magyar Zoltánnak (1888–1945) nemzedéki összetartásukról: „A mi nemzedékünk az első csatársorba került. Vagyunk néhányan, Hóman, Szekfű, Gerevich, akiket nemcsak közös törekvések, hanem igaz barátság fűz össze. Mindnyájan érezzük a nagy felelősséget és én bízva bízom, hogy tíz évi további megfeszített munka után a következő generációknak nem lesz okuk nekünk szemrehányást tenni.”⁸⁰ Gragger Róbertnek, aki – éppen Gerevich mellett – az egyik legkiválóbb magyar kulturális diplomata volt, már alig fél éve maradt a „megfeszített munkára”: 1926 novemberében, 39 évesen hunyt el Berlinben. Hóman, Szekfű és Gerevich azonban tovább dolgoztak – s amit tudósként és tudományszervezőként végeztek, arra valóban nem tehettek szemrehányást nekik a következő generációk.

V.

Gerevich és Hóman fennmaradt levelezése is szoros, baráti kapcsolatukról tanúskodik. Az 1924 és 1942 közötti időszakból 32 Gerevich-levél található Hóman hagyatékában, de ennél nyilván sokkal gyakrabban írtak egymásnak. Az pedig bizonyos, hogy – legalábbis amikor Gerevich éppen nem tartózkodott Rómában – szinte naponta találkoztak, hiszen mindkettejük törzshelye az egyetemhez és a Nemzeti Múzeumhoz is közeli Centrál kávéház, a bölcsészek és az írók tanyája volt, ahol Mészáros Győző főpincér a leginkább tarokkozni szerető Gerevich állandó kártyapartnere volt – s valószínű, hogy a kártyát szintén kedvelő Hóman is beszállt egy-egy partiba.⁸¹

Gerevich rendszeresen elűjságolta Hómannak élete legfontosabb eseményeit. Bár csak az év kisebb részét töltötte Rómában, általában négy-öt hónapot, így is ismertté és megbecsültté tette a Római Magyar Történeti Intézetet. A stipendisták munkáját élénk figyelemmel kísérte és irányította. 1924 elején így írt erről Hómannak:

„Az intézeti tagok [...] délelőttönként levéltárban, könyvtárban, múzeumban kutatnak, s amellet rendszeresen olvastatom őket. Nem akarok belőlük egyszerű akta- vagy műemlékközlőket, kaptafára dolgozó cédulázókat képezni, hanem a felkutatott anyagban témák és problémák felismerésére, az anyag belső feldolgozására serkentem s gyakori megbeszélésekkel vezetem

⁸⁰ Gragger Róbert Magyar Zoltánnak, 1926. március 9., OSZKK Levelestár.

⁸¹ SÁROSSI Bogáta, *A Centrál kávéház tükröcserepei*, Budapesti Negyed 12–13. (1996/2–3.), 147; SALY Noémi, *Törzskávéházamból zenés kávéházba. Séta a budapesti körutakon*, Osiris, Budapest, 2005, *Szellemidézés, virágcsokorral* fejezet: 37; GOGOLÁK Lajos, *Egy másik kávéházi asztal*, Politika 1947. július 26., 9 (újraközlése: Enigma 59. [2009] 155–159).

őket. [...] Járatom őket múzeumba, képtárba, hova azonban két hétig nem engedtem őket, hogy séta közben, spontán ismerkedjenek meg előbb a műemlékekkel, s nem elskatulyázva; betértünk a templomokba, hogy eredeti helyükön lássák előbb a képeket s ne higgyék, hogy a festészet a képtárak kedvéért van. [...] Kétszer hetenként egymás között is kötelező az olasz beszéd; ilyenkor minden magyar szóért 2 soldo büntetés jár az intézeti boralap javára, amelyről sajnálattal vegyes örömmel állapíthatom meg, hogy még igen szerény.

Havonta egyszeri közös megbeszéléseket rendszeresíték. Ezeken minden intézeti tag beszámol munkájáról, előadja kutatási aggályait, könyvdeziderálást [könyvbeszerzési igényeit], a munka további perspektíváját. Ha szükséges megfésülöm, sőt megkefélem őket. Módszerüket, felfogásaikat igyekszem tudományosan összehangolni, azt szeretvén elérni, hogy egyénenkinti munkájuk ne legyen mozaikszerű, valamennyiüket magasabb szempont fogja össze, közös célkitűzés felé haladjon, amiből idővel ki kell alakulnia a római intézet tudományos és szellemi egyéniségének: egy új hangnak az itteni külföldi intézetek koncertjében s új hangnak a magas szellemi életben is.”⁸²

Az ösztöndíjasok emlékezései alapján is ilyen szellemben vezette Gerevich a Római Magyar Történeti Intézetet. Módszere nyilván Hómannak is tetszett, hiszen ekkor és minisztersége idején is támogatta barátja római törekvéseit.

1927-ben a Történeti Intézet az ekkor alapított Collegium Hungaricum-ba tagolódott, ennek is Gerevich lett az igazgatója; 1929-ig töltötte be e tiszteket. 1929-től 1935-ig az intézmény kurátora volt, de még ezután is erős befolyással bírt az akkor már inkább Római Magyar Akadémiának nevezett intézmény működésére.⁸³ Annál is inkább, mert Gerevich tudatos és következetes elképzelései nyomán itt jött létre a római iskola. Ennek formálódása azonban nemcsak Gerevich koncepciózus ötletének, de Klebelsberg támogatásának is legalább annyira köszönhető.⁸⁴

Klebelsberg államférfiúi nagyságát éppen a római ösztöndíjasok kiválasztásának rendszere szemlélteti a leginkább. E tekintetben – bár vétőjoga lett volna az Országos Ösztöndíjtanács jelöltjeivel szemben – annak ellenére is elfogadta Gerevich Tibor javaslatait, hogy nem értett velük egyet. Gerevich ugyanis olyan magyar művészek római kiküldetését szorgalmazta, akiknek

⁸² Gerevich Tibor Hóman Bálintnak, 1927. március 27., OSZKK, 15/579.

⁸³ Minderről bővebben UJVÁRY, *Egy tudós kultúrpolitikus kalandjai Rómában és a magyar hivatalokban*.

⁸⁴ Az 5. jegyzetben már említett Enigma-számokon kívül lásd P. Szűcs Julianna, *A római iskola*, Corvina, Budapest, 1987. Ennek kissé rövidített, némileg módosított változata: Uő., *A „római iskola” = Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995)*, szerk. CSORBA László, HG Társa, Budapest, 1998, 95–126.

stílusát a művészi ízlésében meglehetősen konzervatív, a neoklasszicista, a neobarokk és a historizáló irányzatokat kedvelő Klebelsberg nem sokra értékelt. Mégis hallgatott a szakember szavára – ezzel is igazolva politikusi erejét. Ennek következménye, hogy a Gerevich pártfogolta ösztöndíjas művészeket – bár a legkülönbözőbb stílusban alkottak – ma „római iskola” néven a 20. század egyik legjelentősebb képző- és iparművészeti áramlataként tartjuk számon. Ugyanígy Hómannak is sokat köszönhetett e tekintetben Gerevich, hiszen a római iskolás művészek már az ő minisztersége idején kapták az állami és egyházi megrendelések sorát, a külföldi kiállításokon való bemutatkozás kecsegtető lehetőségét.

Gerevich az Ipolyi-gyűjtemény tulajdonjogáról a párizsi Jóvátételi Bizottság előtti tárgyalásairól is hosszan beszámolt Hómannak, 1925 májusának végén pedig már Hóman és felesége, Bora asszony (Dáni Borbála) júniusi olaszországi útjának előkészítéséről szólt – hogy Bolognába eléjük utazik és lefoglalja nekik a szállást.⁸⁵ Közvetlenül Hómanék visszautazása után pedig így idézte vissza a közösen eltöltött napokat:

„Milánóban, búcsúzáskor annyira meg voltam hatva, hogy nem bírtam szavakban kifejezni az elváláson érzett szomorúságomat, nem tudtam hálámnak kifejezést adni azért, hogy Rómában megtiszteltetek, hogy olasz utatokat velem megosztottatok, hogy megszépítettétek és még kedvesebbé tettétek előttem e nagyon szeretett Itáliát. Szellemi és esztétikai öröm volt szemlélnem Bennetek azt a kivételes emberpárt, akiket az Isten, különös jó szemmel választott ki egymásnak, akik külön is kimagaslanak: az egyik eszményi nőies tökéletessége, bája és lelki szépsége (»belazza spirituale« – mondja Leonardo da Vinci), a másik ragyogó elméje, tudása, tettereje, mindenkit meggyőző fölénye s barátaihoz nemes szíve által, – s akik együtt, a nagy művészek remekműveivel vetélkedő harmonikus szép egésznek alkotnak.

Köszönöm Bálintom, hogy Rómában még jobban szellemi közelségbe engedtel; legszebb élményeim közé tartoznak azok az órák és napok, miket a műalkotások színe előtt, a múzeumok kincsházaiban, vagy misztikus templomhajókban, – friss eszmecserében vagy meghatott elmélkedésben együtt töltöttünk. Bámultam, mily csudás átizzással ötvöződött össze a rengeteg benyomás szellemi kohódban, s mily cizellált világossággal kerültek onnan ismét elő!

S mélyen köszönöm a drága Borának, hogy elnézően fogadta szerény és szürke magyarázataimat a szép művek előtt, amely művek szépségét oly finom megérzéssel ismerte fel, oly nemes lélekkel élvezte, hogy engem vén »műítést« jobban megihletett az ő halk rezgésű rajongása, mint maga a legszebb

⁸⁵ Gerevich Tibor Hóman Bálintnak, 1925. május 28., OSZKK, 15/579.

Ticián vagy Botticelli. [...] Húsz éve járom és ismerem Olaszországot, de veleletek járva, a Ti kivételes és varázslatos egyéniségeken átszűrve egy új és szebb Itáliát ismertem meg. [...] És most megilletődötten teszem le a tollat, – ezt a zöld lúdtollat mely mintha bús ciprusággá válnék kezemben... És most elég, mert igazán sírni fogok...”⁸⁶

A kissé dagályos és érzelmes levél – amely persze a kor stílusától nem volt idegen –, még ha nyilvánvaló túlzásokat is tartalmaz, mégis igazolja, hogy Hómanék útja kettejük barátságában is fordulópontot jelentett. Hosszan együtt barangolva alaposan megismerték s valószínűleg a korábinál sokkal inkább értékelték egymást. Mint ahogy ekkortól szinte mindig mindenben kölcsönösen számíthattak egymás támogatására.

Olasz kirándulásuk egyébként Hómanban is mély benyomásokat hagyott. Már egy Angyal Dávidnak küldött római képeslapon közölte: „Gerevich kalauzolása mellett igazán szép élvezetekben van részünk.”⁸⁷ Azt is tudjuk, hogy merre jártak, hiszen a pontos útvonalat jó tíz évvel később legyezte: „Firenze–Fiesole–Pisa–Roma–Frascati–Albani–Castel Gandolfo–Nápoly–Pompéi–Roma–Milano–Genova–Como”.⁸⁸ 1935-ben pedig még mindig élénken élt benne a tíz év előtti, Örök Város-béli tartózkodás emléke. Februári hivatalos római látogatását előkészítve jelezte Villani Frigyes olaszországi magyar követnek: „Rómának antikvitásaival ezúttal nem igen tudok foglalkozni. Legutóbbi ott tartózkodásom idején Gerevich Tibor [...] alaposan megmutatott mindent s most az idő túl kevés e tanulmányok kiegészítésére.”⁸⁹ (Gerevich egyébként ekkor is a kíséretében volt.) Hogy Bora asszony is jól emlékezett 1925-ös útjukra, azt nem sokkal hazatértük után férjéhez írt levele bizonyítja: „Klebi a d.[isz]nő, jó neki, hogy Maga V. fiz. oszt[ál]lyal dolgozza agyon magát neki. Ugye mondta Gerevics [!] is, hogy ez komisszág. S ezzel a fizetéssel örökre ott akarja Magát tartani a Múzeumban?”⁹⁰ E sorokból egyértelmű, hogy Gerevich, Hóman és Bora asszony nemcsak a művészet szépségeiről, hanem – teljesen természetesen – ennél sokkal prózaibb dolgokról is pletykálgottak 1925 júniusában. S talán közösen csipkedték az egyébként őket segítő Klebelsberget. Visszatekintéseiben Thienemann Tivadar és Gogolák Lajos is utalt ugyanis arra, milyen kritikusan viszonyultak – főleg az Eötvös-kollégisták, de Gogolák Hómant is megemlíti – a környezetükhöz.⁹¹

⁸⁶ Gerevich Tibor Hóman Bálintnak, 1925. július 4., OSZKK, 15/579.

⁸⁷ Hóman Bálint Angyal Dávidhoz, 1925. június 19., Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára Ms 801/211.

⁸⁸ OSZKK, Fond 15/2 (Hóman Bálint önéletrajzi és kortörténeti feljegyzései).

⁸⁹ Hóman Bálint Villani Frigyeshez, 1935. február 9., OSZKK Fond 15/1887.

⁹⁰ Hóman Bálintné Hóman Bálinthoz, 1925. július 23., OSZKK Fond 15/1933.

⁹¹ THIENEMANN, *I. m.*, 53. Szekfüék zugligeti házavató vacsorájáról – ahol mellette Gombocz Zoltán, Eckhart Ferenc és Eckhardt Sándor, illetve Gerevich volt jelen – megjegyzi: „Soha olyan karvaly-

Hóman esetében ebben a nem is annyira szelíd asszonyi nógatás is szerepet játszhatott...

Gerevich segítségével Hóman kapcsolatépítésre is felhasználta 1925-ös nyaralását. Megismerkedett Arduino Colasantival, az olasz állami gyűjtemények főfelügyelőjével, „nagyon jó s feltétlenül megbízható emberünk”-kel, ahogy Gerevich jellemezte.⁹² Hóman már a római Történeti Intézet ösztöndíjasaira is javaslatokat tett Gerevichnek, aki 1926 decemberében megállapította: „Nagyon jó gondolat volt – dicsérem érte az eszedet – Lukcsicsot [Pál (1892–1936)] félévre még itt hagyni. Most magam foglalkozom velük behatóan, egyenkint és együttesen. Lacival [Tóth László (1895–1958)] meg vagyok elégedve. Komolyan veszi dolgát s a legjobban viselkedik. Örömmel látom, h. az új milieu lelkileg rendbe hozta. Remélem nem válik szégyenedre (se az enyémmre) s igazolni fogja a kiküldetést.” Ugyanekkor Hómannak a magyar kultúrpolitikában elfoglalt helyét is meghatározta: „a Klébi-gárdának [...] zászlóvivő alvezére vagy s reméljük vezérutóda lesz” – jelentette ki.⁹³

Ebben az időben egyébként többen gondoltak arra, hogy Hóman követi az esetleg még feljebb, miniszterelnökké – vagy legalábbis külügyminiszterré – előlépő Klebelsberget. Kettejük kapcsolata ugyanis igen szoros volt. „Minisztersége első öt esztendejében úgyszólván mindennapos volt érintkezésünk. Ez időben oldottuk meg a Nemzeti Múzeum régóta vajdó számos problémáját, amely munkálatokat ő mindig a legnagyobb szeretettel irányított” – emlékezett 1935-ben Hóman.⁹⁴ Klebelsberg gyakran kérte Hóman tanácsát és véleményét, sőt – s ez már a kettejük közti szinte teljes egyetértést feltételezi – őt ajánlotta utódjának. „Múzeumi munkámmal kapcsolatosan – vallotta Hóman 1946-ban, népbírósági perében – kultúrpolitikai kérdésekben több ízben, illetőleg állandóan kapcsolatban állottam gróf Klebelsberg Kunóval, aki bizalmával megtisztelt, és innen datálódik bekapcsolódásom a politikába. Klebelsberg volt az, aki több ízben úgy nyilatkozott, szeretné, ha én lennék az utódja a kultuszminiszteri székben.”⁹⁵ A Népszavában még 1937-ben

kegyetlen boncolását élő kartársaim[nak] nem ismertem. De ebben a bizalmas körben kimondták, amit különben tudtak, gondoltak, de nem volt szokás [rőla] beszélni.” Ő ugyan itt nem említi, hogy Klebelsberget kritizálták volna, de Gogolák már erről is szól: „Besétálva a tudomány és a kultúrpolitika csábos ligeteibe, megtudhattam például, hogy Szekfű, Hóman, Gerevich, Farkas Gyula stb. micsoda undorító és szemtelen módon beszéltek Klebelsberg Kunóról, akinek egyebek közt köszönhatték a bécsi, berlini, római Collegium Hungaricumokat, a bécsi testőrpalota renoválását, a bécsi Magyar Történeti Intézetet, a római Coll. Hungaricumot.” (GOGOLÁK Lajos, *Romemlékek (I)*, közlése Nővé Béla, Holmi 2001/3., 307.)

⁹² Gerevich Tibor Hóman Bálintnak, 1925. július 26., OSZKK 15/579.

⁹³ Gerevich Tibor Hóman Bálintnak, 1926. december 28., OSZKK 15/579.

⁹⁴ VÁSÁRHELYI Ferenc, *Az ötvenéves férfi ifjúságáról, jelenéről, jövő céljairól beszél ötvenedik születésnapján Hóman Bálint*, Az Est 1935. december 31., 3–4.

⁹⁵ BFL, Hóman-per. „A kultuszminiszteri tárcát még egyetemi tanár koromban több ízben is felajánlották nekem – mondta az 1946. március 18-i tárgyaláson. – Először Klebelsberg Kuno, Bethlen

is Klebelsberg „hajdanán leghálásabbnak mutatkozó tanítvány”-ának nevezték – a szerintük – a klebelsbergi koncepciót megtagadó Hómant.

A római Történeti Intézetről és önmaga ottani tevékenységéről nemcsak Gerevich, hanem Hóman egyik kedves tanítványa, az ösztöndíjas, majd az intézeti titkári teendőket is ellátó, imént említett Tóth László is rendszeresen informálta Hómant. „Az intézeti élet igazán kellemes, bár bizonyára más volna, ha Tibor is itt volna állandóan” – jelentette 1926 végén, utalva rá, hogy Gerevich gyakori távolléte milyen nehézségeket okoz.⁹⁶ Nem sokkal később már „teljesen bizalmasan” arról érdeklődött Hómantól: „hogya mi igaz abból, mintha neki [Gerevichnek] az Intézet vezetése körül kellemetlenségei volnának a minisztérium, illetőleg az akadémiai bizottság részéről; erről itt széltében-hosszában suttognak, de senki biztosat nem tud. Mi már nagyon várjuk őt.”⁹⁷ Mint már egyetemi tanári kinevezése kapcsán láthattuk, Gerevichnek valóban sok nehézsége származott abból, hogy egyszerre oly sok funkciót (egyetemi tanár, a Római Magyar Történeti Intézet és az Esztergomi Keresztény Múzeum igazgatója) töltött be. Rendkívüli munkabírását ugyan ismerték, az ellene irányuló támadások azonban – melyeket ekkor még sikerrel kivédett – borítékolhatóak voltak. Majd csak a húszas évek végén került emiatt igazán kényelmetlen helyzetbe.

Tóth László Klebelsberg 1927. márciusi római hivatalos látogatásának előkészítéséről is tudósította Hómant. Ez megintcsak visszaigazolja, hogy Klebelsberget – elsősorban hiúsága miatt – sokan csípős megjegyzésekkel illethették a háta mögött, Tóthon kívül valószínűleg Hóman és Gerevich is. „Miközben ezt a levelet írom – fogalmazott Tóth László –, itt ül mellettem [Gerevich] Tibor is, aki most jött az egyetemről Klébi fogadtatásának utolsó részleteit is tisztázva. Klébi előadása az egyetem aulájában lesz. Fasiszták fognak sorfalat állni, amikor bevonul, délszaki növények, s az egyetemen magyar zászló fog lobogni. Amikor holnap reggel 9-kor megérkezik, a vasútnál Fedele [Pietro (1873–1943)] fogadja, le lesz filmezve. Szintúgy az egyetemi bevonulás is. Tibor üzeni, hogy a filmből egy példányt kap a Múzeum is. Csak még Mussolini [Benito (1883–1945)] hiányzik díszmagyarban az állomáson. Dolgunk e pillanatban annyi van, hogy a múzeumi sajtópropaganda őskorának legszebb, 1923-i napjaira emlékeztet.”⁹⁸

Ugyanígy jelentette Tóth 1927 nyarán a „legnagyobb római eseményt”, miszerint Gerevich újra tárgyalásokba bocsátkozott a Falconieri-palota meg-

István megbízásából. Akkor volt ugyanis a terv, hogy Klebelsberg más tárcát vesz át, én pedig az ő utóda leszek.” Uo.

⁹⁶ OSZKK Fond 15/1580, 1925. december 21.

⁹⁷ Uo., 1926. május 21.

⁹⁸ Uo., 1927. március 14.

vásárlása érdekében.⁹⁹ Hamarosan már e megbeszélések sikerét újságolta. Ugyanakkor pesszimizmusának is hangot adott, annak kapcsán, hogy Gerevich az akkoriban neki felajánlott, magyar tanszékalapítással járó professzori állást „semmi áron se akarja elfogadni [...], hanem minden körülmények közt meg akarja tartani kétlakiságát, annyi változtatással, hogy a jelenleginél valamivel több időt töltene Rómában”. Mivel a Palazzo Falconieri megvétele egyben a római Collegium Hungaricum alapítását is jelentette, amely már jóval nagyobb intézmény volt, mint a Történeti Intézet, ráadásul művészeket és más tudományágak fiatal szakértőit is befogadta, Tóth félelmei nem voltak alaptalanok. „Mert egy 30 tagú intézetet – folytatta –, amely éppen homogén elemekből van összetéve (tudósok, művészek, egyetemi hallgatók) nagyon bajos több hónapra szabadjára, az igazgató közvetlen vezetése nélkül hagyni. [...] Kiváltképpen azért is, mert ez az új intézet Tibornak a legszemélyesebb alkotása, sok politikummal átszöve, amelynek csak ideiglenes, hosszabb-rövidebb időre való szabadjára engedése is nagyon kényes dolog. Őt itt Rómában valóban senki sem pótolhatja a jelenlegi körülmények között. Az viszont kétségtelen, hogy a római egyetemen magyar professzornak lenni az ő számára jelenleg már nem jelentene semmi előrelépést. Ő különben Ginót [Genthon Istvánt (1903–1969)] vagy Kastnert [1935-től Koltay-Kastner Jenő (1892–1985)]¹⁰⁰ szándékozik erre a posztóra ajánlani a miniszternek. Én valahogy úgy látom a jövőt, hogy odahaza előbb vagy utóbb mégiscsak rájönnek Tibor nagy külpolitikai talentumára és diplomáciai ügyességére, [...] s végre is rászánják magukat arra, hogy itt valamelyik követi posztót, inkább a quirinalit [nem a vatikánit, hanem az olasz királyi követit – U. G.] Tibornak adják. Ebben az esetben megoldódna az intézet sorsa is, amelynek legfőbb irányítását ő mint kurátor kezében tarthatná, de én abban erősen kételkedem, hogy neki ma már türelme és kedve lenne 30 ember apróbb-nagyobb dolgaival bíbelődni, ami nélkül pedig nem megy egy *ilyen* intézet eredményes vezetése.”¹⁰¹

Hosszabban idéztem Tóth Lászlót, hiszen jól körülírta, kiválóan érezte Gerevich helyzetének buktatóit.

Gerevich is észlelte mindezt. Tóthhoz hasonlóan ő is tájékoztatta Hómant a tervezett új „házvételről”, Klebelsberg útjának előzményeiről és a modenai kódexek visszaszolgáltatásának részleteiről. „A miniszter feszes fogadásban fog részesülni, Rómában és a többi városokban is ahol kiszáll. Itt járt most lord Churchill angol pénzügymin[iszter].. nem kapott annyit mint fog

⁹⁹ Uo., 1927. július 28.

¹⁰⁰ Később Genthon és Koltay-Kastner is igazgató lett a Római Magyar Akadémián.

¹⁰¹ OSZKK Fond 15/1580, 1927. szeptember 27.

kapni Kl[ebelsberg]., – igaz hogy az angoloknak nincs is rá szükségük.”¹⁰² Gerevichnek egyébként oroszlánrésze volt Klebelsberg útjának létrejöttében és sikeres lebonyolításában.

1927 márciusában Klebelsberg a magyar kormányfő közelgő látogatásának előkészítésére érkezett Rómába, ahol Mussolini is fogadta, majd innen utazott tovább Nápolyba, Bolognába és Milánóba. Ez volt egyébként az első alkalom, hogy a trianoni Magyarországról hivatalosan látogatott külföldre egy magyar miniszter. Útjának legfőbb eredménye – és ez egyértelműen Gerevichnek volt köszönhető – a római Collegium Hungaricum számára a csodálatos, Borromini tervezte korabarokk épület, a Palazzo Falconieri megszerzése volt. A két modenai corvinát pedig – s ebben megintcsak Gerevichnek volt kulcsszerepe – Bethlen látogatása alkalmával ajándékozták a magyar kormánynak. Az olasz–magyar barátsági, békéltető és döntőbíróági szerződés 1927. április 6-i aláírásakor, amely egyébként Magyarország első külpolitikai sikere volt Trianon óta, és a kisantant gyűrűjéből való kitörés lehetőségét adta. A corvinák ekkori átadása azonban csak jelképes volt, a szerződés aláírásának ünnepélyességét fokozta. Tényleges magyar tulajdonba vételükre 20 nappal később, 1927. április 26-án a magyar kultuszminisztériumban került sor, ahol az olasz követ Klebelsbergnek nyújtotta át a két kódexet. Ezzel végül Gerevich terve valósult meg, aki eredetileg is azt szerette volna, hogy Klebelsbergnek nyújtsák át a corvinákat – amelyek a Hóman vezette Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának kincseit gyarapították.¹⁰³

VI.

Gerevich – akit az MTI 1928. decemberi híre elsőként emelt ki a Hóman ötszötendős főigazgatói működésének köszöntésére rendezett ünnepség résztvevői közül¹⁰⁴ –, mint Tóth László szavaiból is tudhatjuk, mégis bizonytalan helyzetbe került. 1929 nyarától volt a római Collegium Hungaricum (Magyar Akadémia) kurátora. Nem sokkal ezután Magyar Zoltán, a kiváló közigazgatási szakember, a kultuszminisztérium tudománypolitikáért és kulturális külkapcsolatokért felelős osztályának vezetője indított vizsgálatot a Collegium Hungaricum átalakításával és gazdálkodásával kapcsolatban, amelyet 1929 decemberében zárt le. Számos pénzügyi szabálytalanságot, állandó költségvetési túllépéseket állapított meg a 26 oldalas jelentésben, amiért – Magyar Zoltán érveit olvasva némi joggal – Gerevichet tette felelőssé.

¹⁰² Gerevich Tibor Hóman Bálintnak, 1927. január 26., OSZKK, 15/579.

¹⁰³ Lásd Uo.; HANGODI Ágnes, *Az úgynevezett modenai kódexekről az Ujság 1927-es évfolyamában*, Magyar Könyvszemle 1998/2., 165–171.

¹⁰⁴ MOL K 428. a, MTI, Napi tudósítások, 1928. december 22., 9.

„Gerevich arra is szokott hivatkozni – összegezte megállapításait Magyary –, hogy ő műtörténész, tudós stb. és ezekhez a költségvetési és bürokratikus szabályokhoz nem ért. Gerevich azonban közismerten oly eszes ember, hogy logikai abszurdum azt feltételezni, hogy állandó figyelmeztetések ellenére évek során sem lett volna képes megtanulni azt a számviteli rendet és számadási fegyelmet, amelyet sok kisebb intelligenciájú egyén könnyen megért és pontosan betart. [...] Gerevich Tibor kurátor különböző állásoknak nehezen összeegyeztethető halmozásából kifolyólag az intézet tényleges vezetését ellátni nem tudja. Ő a budapesti egyetem nyilvános rendes tanára, az Esztergomi Keresztény Múzeum igazgatója, a római Collegium Hungaricum kurátora és azonkívül hol egyik, hol másik minőségben számos hosszabb külföldi megbízást lát el, ez idő szerint például, mint az Esztergomi Keresztény Múzeum igazgatója, képeket vitt ki Londonba. Egyetemi előadásait is tehát kénytelen elmulasztani, nemcsak abban az időben, amit Rómában tölt, hanem mint látjuk, esztergomi állása miatt is. Kétségtelen, hogy Gerevichnek olasz nyelvtudása és kitűnő olaszországi összeköttetései és némely más egyéni tulajdonságai nélkülözhetetlenné teszik, hogy őt a magyar–olasz kulturális kapcsolatok szolgálatában felhasználtassék [!].” Magyary ezért javasolta, hogy Gerevich hatásköre „inkább a magyar–olasz kulturális kapcsolatok ápolása és a nem emelendő tiszteletdíjának keretében lehetséges reprezentálás teendői” ellátására korlátozódjék.¹⁰⁵

Gerevich ennek ellenére kurátorként is megőrizte, sőt a következő években tovább növelte befolyását a római Magyar Akadémia irányításában – de a magyar tudományos életben is. Serédi Jusztinián (1884–1945) bíboros 1930 februárjában – a püspöki kar hozzájárulásával – az újonnan alakított Országos Egyházművészeti Tanács világi alelnökévé nevezte ki (az elnök maga Serédi volt), és Hóman is ugyanekkor lett a testület tagja.¹⁰⁶ Emiatt is bírálták azonban Gerevichet, igaz, más irányból, mint Magyary: az ösztöndíjasok közül is volt, aki komoly kritikával illette tevékenységét. Urbányi Vilmos (1898–1944) – később a Székesfehérvári Egyházmegye főépítész – 1929-ben időzött stipendistaként Rómában. Éppen az Országos Egyházművészeti Tanács felállítása kapcsán, feltehetően Shvoy Lajos (1879–1968) székesfehérvári püspöknek fejezte ki nemtetszését Gerevich alelnökké jelölése miatt. „Azt hiszen nemcsak bennem, hanem sokakban nagy elégedetlenséget szült annak tudomásulvétele, sőt, ha szabad ezt a kifejezést használnom – egyenesen felháborodást is. Én, ki a Római Magyar Akadémiának tagja voltam, sokat tapasztaltam, s alkalmam nyílt arra, hogy annak szellemét és vezetését

¹⁰⁵ MOL K 636 – 440 – 40 (Párizs, Róma) – 21/1929.

¹⁰⁶ MOL K 428. a., MTI, Napi tudósítások, 1930. április 12., 22.

teljesen kiismerjem. [...] Gerevich Tibor egyetemi tanár úr, mint a Római Magyar Akadémia kurátora és igazgatója, az idei tanévben csak március utolsó napjaiban tartózkodott lent Rómában. Értesülesem szerint ez a távolléte nem csak az Intézet iránti nemtörődömségének tulajdonítható, hanem a felsőbb hatóságoktól van letiltva, hogy abban az intézetben megjelenhessen, amelynek vezetője.” Ez nyilván a Magyary-jelentés következménye volt. De Urbányi más visszasságokat is felsorolt, így az „Akadémia egyik női tagjával” folytatott viszonyát, melynek állítólag tragikus kimenetelű tiltott műtét lett a vége, s eredményeként az Intézet nőtagjai már nem lakhatnak a palotában. Ezen kívül az ösztöndíjasok személyének válogatását – amelyben Gerevichnek döntő szava volt – és az akadémia szellemiségét is nehezményezte. Urbányi így folytatta: „A jelenlegi szellem vezetője egy Pátzay nevezetű szobrász, ki a kommunizmus ideje alatt, mint művészeti diktátor szerepelt, mely tevékenységéért a magyar törvény szerint két évig el volt zárva. Ugyanez az ember már második éve élvezi az állami ösztöndíjat, s destruálja a többi tagokat. Jellemzésül szolgáljon, hogy egy terhes asszonyt mintázott meg, mely rövidesen valamelyik kiállításon bemutatásra fog kerülni. [...] Ez az egyén van legnagyobb befolyással az intézet hivatalos vezetőire, ő állapítja meg, hogy ki mennyi tanulmányi díjat, anyag, modell stb., pénzt kap. [...] Ez hivatalosan megbélyegzett egyén, a többiek nemhogy csak szabad gondolkodásúak, hanem kimondott kommunisták. [...] Akkor, amikor lent a művészetnek ezen lehetetlen megcsúfolásait gyártják, ugyanakkor Gerevich Prof. több hasábos cikket jelentetett meg a napilapokban, melyben ezen egyéneket felmagasztalja, s úgy tünteti fel őket, mint a magyar művészet megeremlítőit, s mint a Falconieri palota büszkeségeit és oszlopos tagjait. Szomorú a sorsnak ez a csapása, mely bennünket sújt, s mely a Miniszter Úrnak nemes törekvéseit ilyen erkölcstelen pocsoltyába juttatta. [...] Szerény véleményem szerint az Egyház-művészet vezetését ilyen ember kezébe adni egyenlő a semmivel.”¹⁰⁷

Gerevichet mélyen bántották az ellene indított, Magyary jelentésében öszszegződő és az Urbányiéhoz hasonló, szerinte méltatlan és igaztalan 1929–1930-as támadások. Ahogy a mellette kiálló, őt vigasztaló és neki lelki erőt is adó Hómannak 1931 februárjában – már büszkén – írta: „Visszatért római munkámban való hitem, melyet a csak nemrégig igazságtalan tendenciák már-már megingattak bennem. Tavalyi sebeimre itt bőven rakják a tapaszt. Itt létem alatt megválasztottak a Romagnai Kir[ályi]. Történeti Társulat tagjává. A bolognai S. Stefano-múzeum megbízott az újjárendezéssel és a katalógus elkészítésével. Nincs este meghívás nélkül. A napokban Marconinál [Guglielmo (1874–1937)], az Akadémia elnökénél voltam estélyen. Több meg-

¹⁰⁷ Idézi: MARKÓJA, *I. m.*, 17–18.

hívást kaptam előadások tartására, Róma, Milano, Bologna. Az olasz közokt[atásügyi] miniszter, Giuliano [Balbino (1879–1958)] elhalmoz barátságával. Az egyetemen még mindig fájlalják, hogy nem fogadtam el a magyar katedrát. Remélem nem veszed dicsekvésnek, s mint jóbarát megérted a pszichológiai okokat, amiért előttem mégis eldicsekszem velük. Bizonyára tudod vagy érzed, mennyire jól esett mindig meleg barátságod, különösen tavaly, ami kárpótolt sok csalódásért és hamis barátságért, s ezt a százpercentes barátságot élveztem olyanok részéről is, akik mindig csak jók voltak hozzám, mint [Pasteiner] Iván, Rudi, Szekfű, Gerő, igaz barátok, s lelkileg Ti gyógyítottatok meg a példátlan campagnenyal szemben.”¹⁰⁸

Egy évvel később, amikor az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Igazgatótanácsának ülése 1932. április 19-én a római akadémia személyzetének revíziójáról tárgyalt – az ügy előadója egyébként Hóman volt –, már Gerevich lendült támadásba. Céltáblája a Római Magyar Akadémia 1930-ban kinevezett igazgatója – egyben a római egyetem magyar tanszékének vezetője –, Miskolczy Gyula (1892–1962) volt. Hóman Gerevichet támogatva megjegyezte, hogy Miskolczy „személyének a kikapcsolása mellett szól az a körülmény is, hogy helyszíni információk szerint működése bizonyos személyi súrlódásokat eredményezett”, ráadásul az egzisztenciája Rómában az igazgatói cím elvesztése után is biztosítva lenne, hiszen nyilvános rendes tanár az ottani egyetemen. Nyilvánvaló, hogy Hóman Gerevich beszámolójára támaszkodott, mikor a „helyszíni információkra” utalt, hiszen Gerevich maga is római tapasztalataira hivatkozva érvelt Miskolczy elbocsátása mellett. Bár mondanóját több hozzászóló is megerősítette, mégsem tekinthetjük túlzottan szimpatikusnak római kollégája, Miskolczy Gyula befeketítését. Gerevich kijelentette: „tudja, hogy dr. Miskolczy Gyula igazgatói működésében nem tanúsított oly tapintatosságot és ügyességet, melyet egy ilyen exponált vezetői állásban levő tisztviselőtől meg kell követelni s ez az intézet érdekeinek hátrányára bizonyos súrlódásokra vezetett”. Kurátorként önmagát ajánlotta a tényleges vezetőnek, megjegyezve, hogy évente legalább öt hónapot tartózkodik Rómában, így az itt kiépített összeköttetéseit tökéletesen fenn tudja tartani. Az adminisztrációt meg amúgy is el tudja látni helyette az intézeti titkár, Várady Imre (1892–1970) és az egyházi osztály (1940-től már Pápai Magyar Intézet) vezetője, Luttor Ferenc (1886–1953). A Gyűjteményegyetem igazgatótanácsa végül úgy döntött, hogy az önálló igazgatói állást átmenetileg meg kell szüntetni.¹⁰⁹ (Végül ez nem következett be, Miskolczy 1935-ig igazgató maradt, utána a bécsi Collegium Hungaricumot vezette egészen 1948-ig.)

¹⁰⁸ Gerevich Tibor Hóman Bálintnak, 1931. február 12., OSZKK, 15/579.

¹⁰⁹ MOL K 636 – 1932–1936 – 21 – 2. – 16 225/1932.

Gerevich és Hóman kapcsolata tehát az 1920-as években vált harmonikus barátsággá. Ebben döntő szerepe volt a Hóman házaspár 1925-ös olaszországi nyaralásának, amelyet nagyrészt Gerevich kíséretében töltöttek. Mind felelősebb pozíciókat töltöttek be a magyar tudományos életben és tudománypolitikában, az MTA tagjai lettek (Hóman levelező tag 1918-tól, rendes tag 1929-től; Gerevich levelező 1922-től, rendes 1934-től). Sorra születtek fontos, sőt meghatározó műveik. Hómantól a Károly Róbert gazdaságpolitikáját és ezzel uralkodásának jelentőségét is átértékelő kötet (1921), a Szent László-kori gesztával, a magyar hun-hagyománnyal, a forráskutatás és a forráskritika történetével (mindhárom 1925) foglalkozó írásai, és a főmű, a nagy szintézis, a *Magyar történet* (1928–1934) általa írt középkori fejezetei. Gerevichtől többek között a Kolozsvári Tamásról írt munkája, a régi magyar művészet európai helyzetét bemutató és elemző értekezése (mindkettő 1923-ban). Utóbbi a Thienemann Tivadar ösztönzésére kiadott pécsi Minervában jelent meg, melynek a Minerva Társaság volt a kiadója. A társaság elnöke Gombocz Zoltán, alelnöke pedig Hóman Bálint volt.

Hóman így emlékezett a harmincas évek elején: „Az ú.n. szellemtörténeti mozgalom kezdeményezője [...] nemzedékünknek egy számban és súlyban egyaránt tekintélyes csoportja volt. Az irány zászlóbontásánál, az 1921-ben megalakult Minerva Társaság bölcsőjénél, mint alapító tagok vagy a Minerva folyóirat munkatársai velem együtt ott álltak Pauler Ákos, Kornis Gyula, Nagy József, Melich János, Gombocz Zoltán, Németh Gyula, Horváth János, Tolnai Vilmos, Thienemann Tivadar, Eckhardt Sándor, Zolnai Béla, Domanovszky Sándor, Hornyánszky Gyula, Lukinich Imre, Szekfü Gyula, Szentpétery Imre, Révész Imre, Gerevich Tibor, Hekler Antal, Takáts Zoltán, gróf Teleki Pál, Erekly István, Ruber József és néhai Buday László egyetemi tanárok, tudományos életünknek megannyi kiváló tagja. Ezek a tudósok egymástól jobbra függetlenül, de szinte egy időben eszméltek rá, hogy a tudomány új eredményei és új törekvései a háború, a forradalmak és országcsonkítás szomorú tapasztalatai nyomán támadt megfontolások [...] mind a régi filozófiák és régi módszerek iskolájában gyökerező történeti módszer, felfogás és szemlélet revízióját követelik.” Ennek a revízióknak az irányát foglalja össze szerinte a „szellemtörténet” elnevezés. Egy másik feljegyzése szerint az előbb felsoroltak mellé ide csatlakoztak Moór Gyula, Dékány István, Farkas Gyula, Gragger Róbert, Huszti József és Koszó János is. „A szellemtörténet egyértelmű a mi korunk tudományának színvonalán álló történelemmel. Nem jelent elvi szembefordulást az elődök tanításával, még kevésbé lekicsinylést az ő munkájukkal szemben. [...] A szellemtörténet [...] a lelki tényezők elsődleges fontosságát vallja, bár tudja, elismeri, és kifejezetten hangsúlyozza a gazdasági, társadalmi s általában minden természeti és materiális tényező

történetirányító szerepét is. [...] A szellemtörténet – ezek szerint – behatóan kell hogy vizsgálja a történeti események és jelenségek szellemi hátterét, a fejlődést irányító eszméket és eszmei áramlatokat.”¹¹⁰ Bár se Hóman, se pedig Gerevich nem volt igazi szellemtörténész, Hóman kezdeményezésére és szerkesztésével 1931-ben jelent meg a Magyar Szemle Könyvei sorozatban *A magyar történetírás új útjai* című kötet, melyet sokan szellemtörténeti programadásnak tartottak, s melynek *A történelem útja* című, vezető tanulmányát Hóman, harmadik fejezetét *Művészettörténet* címmel Gerevich írta.

VII.

Kettejük sorsa és pályája a legszorosabban Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején fonódott össze. Gerevichnek bármilyen jó kapcsolata volt is Klebelsberggel, ezt mégis beárnyékolta, hogy legfőbb riválisa, Hekler Antal Klebelsberg sógora volt. Hóman esetében viszont ügyesen kihasználta már meglévő barátságukat a miniszter befolyásolására. Hómannak pedig, mivel képző- és iparművészeti kérdésekben kevésbé volt járatos, szüksége volt Gerevich tanácsaira és segítségére. Bár se Gömbös Gyula, se a kormányzó nem kedvelte Gerevichet, ő nemcsak a helyén maradt, hanem pályája a harmincas évek végén, a negyvenes évek elejére ért a csúcra. Számos korábbi pozíciója mellett ekkor már a Műemlékek Országos Bizottságának is elnöke, a Nemzeti Kiállítások ötletadója, a Velencei Biennále és a háromévenkénti milánói, iparművészeti triennále állandó kormánybiztosa – általában: a külföldi magyar kiállítások elsőszámú intézője és gazdája –, a római iskolás művészek fő menedzsere, a Corvin-koszorú tulajdonosa. Hóman hathatós segítségével (egykori) ösztöndíjas protezsztáltjai számos egyházi és világi megrendeléshez jutottak – míg Hómant hiába igyekezett óvni több, mára már a teljes névtelenség megérdemelt feledésébe jutott festő Gerevich káros és destruktív hatásától, „perverz-félpiktúrának” bélyegezve Szőnyi, Aba-Novák és mások festészetét.

Gerevich támogatta Hómant a Gyűjteményegyetem Nemzeti Múzeum-má történő átkeresztelésében és részleges átalakításában, s szerepe volt abban, hogy az Olasz Királyi Akadémia kiadta a *Magyar történet* Hóman írta kötetei közül az Anjouk koráról szóló fejezetek átalakított változatát (1938). Együtt dolgoztak az 1935-ös, a „szellemi együttműködésről” szóló magyar–olasz egyezmény szövegezésén, oroszlánrészük volt az 1938-es székesfehérvári emlékvé sikerse megrendezésében. A legtöbb alapvető kérdésben a har-

¹¹⁰ OSZKK Fond 15/5.

mincas évek végéig bizonyosan egyetértettek. Mindketten ostobaságnak tartották ugyan a fajelméletet, de míg Gerevich németellenessége egyre erősödött, addig Hóman külpolitikai irányú németbarátsága – hiszen a belpolitikában ő is követhetetlennek ítélte a német példák átvételét – mindinkább belső meggyőződéssé vált. Gerevich 1939-ben a Szekfű Gyula szerkesztette *Mi a magyar?*-ban fejtette ki *A magyar művészet szelleméről* vallott gondolatait, mereven elutasítva a magyar művészetet ért német hatásokat. Hóman ebbe a tanulmánykötetbe már nem írt, annak a németekkel szembeni magyar önállóságot hangoztató irányja számára elfogadhatatlan volt. Ő 1940-ben már a német–magyar sorsközösségről adott elő berlini és bécsi útján. Ahogy Hóman és Szekfű, Hóman és Angyal barátsága is ekkoriban hidegült el, ugyanígy történt Gerevich esetében is. A nagypolitikába keveredő, és ott – szemben a szakpolitikával – kissé idegenül mozgó Hóman Bálint téves és védhetetlen döntésekhez adta a nevét és biztosította kormányon belüli tekintélyét. 1942 nyara után ugyan már „csak” országgyűlési képviselő, de a Teleki Pál Tudományos Intézet és a Nemzeti Múzeum elnöke, így a politikai és a tudományos közeletben – és persze fizikai valóságában is – változatlanul komoly súlya van.

Vitathatatlan, hogy kiváló, iskolateremtő tudósok voltak, rengeteg tehetséges tanítvánnyal, különösen a haláláig oktató Gerevich esetében. Mindkettejük kezében páratlan hatalom összpontosult a két világháború között: Gerevich a magyar művészettörténet és műemlékvédelem, sőt a magyar képzőművészeti élet meghatározó személyisége. Hóman pedig a húszas években a magyar közgyűjteményi hálózat, a harmincas években pedig a mindenkori magyar kormányok miniszterelnök utáni második legerősebb embere, így szintén rendkívüli befolyással bír. E hatalmat alapvetően jó célokra fordították: nekik is köszönhető, hogy ez az időszak – minden ellentmondásával és igazságtalanságaival együtt – a magyar kultúra egyik aranykora volt. Korszerű kultúrpolitikát valósítottak meg egy korszerűtlen társadalomban. Ezért pedig, bár bírálni lehet, sőt kell is működésüket – különösen Hóman kultúrpolitikai téren kívül eső tevékenységét –, mindenképpen elismerés illeti őket.